

Բարձրագույն, 2. Կ.

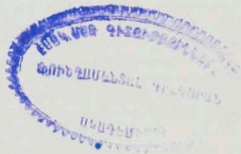
491.99-4

Յ Ա Ղ Ա Գ Ս   Հ Ն Չ Մ Ա Ն

•   Լ   Ե   Ղ

Տ Ե Ռ Ի Յ Մ Ե Ր Ո Յ

Կրկնակի
838

1852

Ն Ա Լ Է Ր

Լիգայոնի Գալուստ Կիւլպէնկեան

Հիմնարկութեան կողմէ

Հայկական ՍՍՌ Գիտութիւնների

Ակադեմիայի Մատենադարանին

1966

222
100/100/100

Յ Ա Ղ Ա Գ Ս   Հ Ն Չ Մ Ա Ն

Լ Ե Ի Ղ

Տ Ա Ռ Ի Յ   Մ Ե Ր Ո Յ

ԼՄԵՆԱՅՆ ազգ որդի 'ի հօրէ բերանոյ 'ի բերան աւանդութեամբ ուսանի զհնչումն բարբառոյ իւրոյ . բայց յանցանել բազմադարեան ժամանակաց առ սակաւ սակաւ մարթի յանզգաստից մտանել փոփոխութեան և օտարոտի աղաւաղութեան . որպէս և եղեալ իսկ է ամենեցուն վկայութեամբ 'ի լեզուս լեզուս յայլ և այլ պատճառաց . և քերթողաց պարտ է հսկել և յուղղութիւն գործուցանել : Այս անցք թուի անցեալ և ընդ տառս մեր Լ և Ղ . թուի ասեմք առ այժմ, մինչև քննութեամբ ցուցցուք զիւրայն հաւաստիս, զի չեն կարծիք և թուիք միայն, այլ արդեամբք սարդեալ խանգարումն . և զգեղ գարմանոյն մատուցուք 'ի բուն 'ի հին լեզուազէս նախնեացն օրինաց :

Ոչ ուրուք յարդի դարուցս քերականաց 'ի քնին մտեալ վասն իրացս, և ոչ մեր ընթերցեալ ինչ էր ուրեք՝ ոչ միայն կանոնս ինչ, այլ և ոչ գոնէ փոքր մի երկրայութիւն առ 'ի զարթնուլ : Բայց յերեսուն և աւելի աւմաց հեռէ նկատեալ զի ոչ սակաւ բառք լեզուիս և անուանք երբայսկանք, հելլէնք և լատինք դատիւ դրեալք 'ի հին գրչագիրս, իսկ 'ի բերան ապրին բառքս մեր առ հասարակ և յօտար անուանց յուղապոյնք լինելու ասին, ծագեցան տարակուսանք 'ի միաս դատիցն այնոցիկ լին լինելոյ : Յոր առաւել հաւանեցուցանէին զմեզ սյաղագայի անուանցն զըրութիւն և հնչումն, առ որս չիք բնաւ դատ ասա . և զպարզ լինն նոցա, զտառն ասեմ լեզուածայր, որ մանաւանդ լերկ և փափուկ իսկ է առ նոսա քան առ մեզ՝ որպէս տեսցուք յառաջիկայդ, զայն 'ի կոկորդախօս դաս փոխել յոյժ անսեղի թուէր յաչս մեր և օտար յամենայն լեզուաց օրինաց և մերոյ իսկ նախնեացն տառադարձութեան : 'ի լուծումն այսր տարակուսանաց հարկ եղև և է իսկ այժմ միտլ 'ի խորս քննութեան կարևոր ինդրոյս, և ցուցանել զայն անժխտելի փաստիւք, որպէս զհարդ և մարթի յայսպիսիս լինել ընծայութիւն :

Եւ զի 'ի հնարոյն նախնեացն աւանդից արժան է սկսանել զայդր բնն նութիւն, անուամբ նախ 'ի ձեռս զհին քերականն նախնեաց, տեսանել թէ տայցէ ինչ լոյս : Եւ գտանեմք Նախ, զի լ մեր ընդ թաւ և ստուար և յյր տառան կարգի, զ ընդ միջակն : Երկրորդ, զի լ որ յամենայն լեզուս ընդ նայս կամ լերկս դասեալ է, չգտանի անդ ընդ նայն, այլ փոխանակ նորս և չին Յունաց կազ զ թուեալ ընդ միւս նայն մ, ն, ր : Այս հարկաւ գառաջինն զարմանս իմն բերէ . բայց աղէ յառաջ տարրուք գգրն .

նութիւնս , և ահա տեսանեմք երրորդ , զի թաւ տառն և ընդ կրկնական դասեալ է անդ , և ասի իսկ յերկուց ձայնակցաց բաղկացեալ , և իմանի յերկուց բարակ և նուրբ և լերկ լինից կամ նայ ասացեալ զից :

Ամենայն անաչառ լսողի հարկ է աստանոր զայստիկ ածել զմտաւ . նախ՝ թէ լինն մեր ուրեմն թաւ տառ է՝ թանձր և խաժ . զի ոչ միայն ընդ նայան չկայ , այլ ընդ թաւսն , նա և ընդ կրկնական՝ յերկուց նայ լինից կամ զից բաղկացեալ : Երկրորդ , թէ զատ ձայն խաժ և կոկորդային զիւրդ մարթիցէ նայ լինել կամ լերկ , որպէս դնի ընդ նայան , ուր ՚չ հէլլենա- կան , նրբագոյն յոյժ քան զմերն զատ , ոչ երբեք թուի ՚ի Յունաց ընդ նայան : Երրորդ , թէ զիւրդ թաւս լինն բաղկանայցէ յերկուց զից ընդ նայա թուեւոց , է թէ չիցէ սա այլ իմն ձայն մեզ անծանօթ . զի զինչ միա- բանութիւն կամ հաւասարութիւն ընդ կոկորդաձայնն զատ և ընդ լեզուա- ծայր լինն՝ որչափ և թաւ համարիցի :

՚ի հարցափորձէ աստի ՚ի յայտ գայ սրարզաբար տեսութիւն , թէ և միա- տեսակ է , և այն՝ թաւ և կրկնակ , հեռի ամենակն ՚ի լերկէ և ՚ի նայէ : Իսկ զ կրկին երևի . մի՛ կոկորդային և անհամեմատ ամենակն ընդ և , որ- պէս զգայ ամենայն ոք . և միւս՝ նայ կամ լերկ , այնպիսի՛ որ ըստ ակնար- կելոյ նախնեացն՝ կրկինն իւր տայ մեզ զթաւն և Սակնայ որչափ և նրբեացի ձայն զատն , անհնար թուի մտաց և բերանոյ գալ հաւասարել նմա ընդ ձայնի լինին . որ և սա ոչ ուրեք երբեք բնաւ յուսեքէ հնչի զատանման : Ապա տարակոյս մեծ և անլուծանելի , մինչև ուստեք ՚ի յայտ գայցէ թէ զինչ է արդեօք նայ ասացեալն այն զ :

Իսկ զիւրդ իցէ լուծանել զտարակոյսդ : Հին Բերականն այդչափ ևեթ իւրում ժամանակին բուական ասացեալ լուէ : Իսկ հին մեկնիչք նորա , որ աներկբայ ՚ի վերայ կային մտացն և ուղիղ տեսանէին զբրուած տառն , ոչինչ յայտնաբանեն մեզ . և առանց ուրուք նախնեաց առաջնորդութեան չմարթի հաւատաւառ իմանալ զգրեալսն աւելի քան զերկոտասան դար յա- ուջ քան զմեզ :

Յակն արկեալ զամենայն քերականական գրուածս յաջորդ նախնեաց , և ոչինչ գտեալ մինչև ՚ի սկիզբն երեքտասան դարին , որ ՚ի միջին զարուց համարի է գրականութեան մերոյ , անդ գտանեմք զԱրիստակէս Գրիչ բա- նիբուն և զԵրզնկացի . որոց անգոստին յերեսանց ժամանակէն տեսեալ բա- խանգարումն տառիցք ՚ի բերանս առմկին , յարուեստի գրչութեան լե- զուիս և ՚ի մեկնութեան հին Բերականին այսպէս աւանդեն յայտնապէս , թէ զ և և կրկին հնչումն ունին ՚ի մեզ . զ՝ առանձինն թանձր զատ , մտ ՚ի ի կամ ՚չ Յունաց , որպէս ՚ի բառսն աղ , հող . և՛ նոյնպէս առանձինն թանձր լինն , որպէս ՚ի լալ , լաւ . և միւս ևս երկրորդ հնչումն անօր և լերկ՝ հասարակ երկոցուն անուիցդ , զոր և կոչեն իսկ կէս լինն կամ նուրբ և նայ լինն : Չոր առ ՚ի յայտ առնել , ասեն , անդոստին յաւուրայ անոխ թարգմանչացն և եղին փիլիկ ինչ՝ ՚ի նշանագիրն յայն (և կամ զ , չէ փոյժ այժմ՝ առ տեղեաւս) , և անուանեցին զլինն կամ լինն , նուրբ և փափուկ արտա- բերել և . զի և լծորդ իսկ է , ասեն , զասն լիննին , որպէս և ձևովն նման՝ կէտ աւրնթեր ունելով ՚լ :

Բայց որպէս յայտի իմանամք ՚ի սովորութենէ ընախր հին գրչաց , և ՚ի բանից անտի Արիստակէայ և Երզնկացոյն , յետ ժամանակաց տեսեալ գրչաց թէ գիրն զ է , կամ առ ընթեր կիտիւն ՚լ լինն ՚ի զատ նմանեալ է , իսկ տառն կամ ձայնն , որպէս և անուան իսկ յայտ առնէ և որպէս ին- քեանք իսկ հնչէին , է լինն , թէ և կէս և բարակ , առ ՚ի բառնալ զտա- նաութիւն զ ձևոյն՝ սկսեալ են ՚ի բազում բառս և անուանս , մանաւանդ յառաւել ծանօթս և սովորականս փոխանակել ընդ նորա զլինն , բառնա- լով զաւրնթեր կէտն և զնելով ՚ի վերայ զփիլիկն նշան լերկութեանն և : Եւ արդեամբք իսկ երևին յաճախ առ լաւ գրիչս մի և նոյն բառք և անուանք մերթ զմեզ գրեալք և մերթ լիւ , կամ առ ուսմնն զլիւ՝ առ միւսումն լիւ :

Եւ թէ ուրեք պահապնիցի փշիկն, մտազման կամ անհոգութեան վրիպակ է, որպէս յայտնի տեսանի զի մերթ զնէն, մերթ մտանան կամ զանց առնեն 'ի նոյն անուանս :

Չայն սովորութիւն տեսեալ և Արիտասկեայ մինչև յաւուրս իւր, և նոր կատեալ ևս՝ զի զփոխանակեալ լիւնն իսկ անդէտք թանձր լիւն հնէլին, ասէ. “ Եւ միւս նշանն որպէս փշիկ է, և է 'ի վերայ այնց գրից, որոյ գտնին որպէս դասի է, և չէ դատ, և ոչ լիւն՝ որ 'ի համարողականն զբռններորդ թիւն ունի. այլ զիւն է սա, որ 'ի դասինացն անուանի և 'ի Եղիէ էղին և 'ի դամա և յաղէ՛ցուխայս և 'ի Կաթանայիցն և յարայիցն և որ այլ սոցին նմանս, ուղղակի և նուրբ բերէ : Սի որք որպէս զգատ զնա խօսեցնեն, այն աւեր է և շաղիագրի. և որք որպէս զլիւն խօսեցնեն, այն թանձր է և անյարմար : Իսկ այս զիւն է սրուկ և նուրբ բան զլիւն՝ որպէս զօրինակդ ցուցի, և ոչ դասին պէս որ ամենեկն անիկբան է և անհեթեթ : Եւ զլին յաւուրս. “ Իսկ զի զասի գլուխ է սահմանած, զի լծակից է լիւնի. և յայլ ազգաց լեզուս նոր է լիւնն. և զոր մէք զատով Գուհաս, Գաղար ասեմք, նոքա '՛ Գուհաս, Գաղար. այսպէս և զայլն նրմանապէս : (իմա զայլն՝ զորս ազգն զատիւ ասեր) :

Յետ նորս Երզնկացին այսպէս գրէ. “ Ի բառս խօսից լիւնն յայտնի է 'ի բազում իրս. բայց զամն երկու գրոյ սեղի ընու. մին զիւրն, և մին զլիւննի : Եւ է լիւնն թանձր, և զիւնն նոսր 'ի ձայնս. զի լիւնով յորժամ ասես լաւ, լար, լոյս, ուղիղ է. և զիւնով անհամ երեկ : Իսկ զիւնի բառ՝ դամբար, զատինացի կամ զակնացի, էղիէ էղի. որք խանդարին 'ի լիւնով ասեն էղի էղի. քանզի էղի էղի՝ աստուած իմ աստուած իմ լին. իսկ էղի էղի՝ այլ իմն ասէ, թէ Ելի 'ի հօրէ և եկի յաշխարհ. կամ՝ է լի, չէ թէրի. և լիւնիւ ասել լալ՝ զուգ ցուցանէ. իսկ զիւնիւ դալ՝ զանուան մարդի և կամ զպատուական ակնէ յայտ առնէ. քանզի զիւնն կէս լիւնի է ըստ ձայննի : Եւ զի են սորս ձայնակից և մի. են և որիչք, որիչ ըստ թուոյն, զի լիւնն երեսուն է 'ի թիւս, և զասն որ է զիւն՝ իննսուն : Իսկ ձայնակից, զի զոր մէք ասեմք Գուհաս, Գաղար, 'ի յուշին՝ '՛ Գուհաս, '՛ Գաղար : ”

Յետ սոցա և Եսայի նշեցի զնոյն վարդապետեալ, թէրես յայտնագոյնն և ասէ թէ : Ի լիւնէ զիւն ելանէ. և է լիւնն թանձր, և զիւն նոսր 'ի ձայնատու թիւն : ”

Եւ զի 'ի վարդապետութենէ աստի նախնեաց ոչ կրկին բարակ ձայնք իմանին, մի բարակ դատ և միւս բարակ լիւն, այլ մի ձայն լերկ լիւնի երկոցուն նշանագրացն զ և լ, անտի յայտ է մտաւորաբար ընթերցողի, զի նախ 'ի հին Քերականին չեք նայ կամ լերկ լիւն յայտնապէս աւանդեալ լիւն անուամբ. այլ լերկ զ միայն, և այն ընդ նայն եղեալ, որոյ կրկինն սոյ զլծաւ լիւն. որ և է հինն խնդրոյս : Երկրորդ, զի բարակ դատ չեք ուրեք յիշատակեալ դատ անուամբ, որպէս պարսն էր լինել էթէ գոյր բարակ դատ հնչումն. այլ դատ, որպէս ասեաք, ընդ միջակնն և ընդ կրկնական դատ ասեալ կայ : Երրորդ, զի մի և թ անուն ընծայի զ և լ տառիցն, և այն զիւն, կամ լիւն որ յայտնապէս է անուն լիւն տառին նրբելոյ, կրրկին գրով գրեալ, ըստ որում զկրկին գրոյն նմանութիւն բերէր նախնականն այն նշանագիր՝ կէտ առ ընթեր ունելով : Չորրորդ, զի ոչ բազմաբար ասէ Արիտասկէս, “ Էն դատ և ոչ լիւն : ” և զլինի “ որ ընտա խօսեցնեն : ” այլ միաբար թէ “ Էն դատ և ոչ լիւն. որք որպէս դատ ընտա խօսեցնեն : ” որով յայտ է թէ զլի և նոյն տառի հնչմանէն է բանն, գրելոյ զ կամ լ : Հինգերորդ, զի դատ հնչելն աւեր և արգիւտ, անիւրդ և անէլեի ասի. որ է ասել ամենեկն այլ ընդ այլոյ և օտար : այլ դատ հնչումն ոչ բողբոլին այլ ընդ այլոյ և օտար համարելի էր 'ի բարակ դատին : Իսկ լիւն հնչելն ասի միայն լեւից և անարժար. որով իմանի՝ ոչ բնական օտարտի ձայն, այլ նման, բայց թանձր, և թանձրութեամբն անյարմար միայն : Վեցերորդ, զի յայտնապէս ասէ Երզնկացին, թէ զատն երկու գրոյ սեղի

ընու . մին զիւրն և մին զզիննի . և է լիւնն թանձր , և զիւնն նօսր , և այն . որ յայտնապէս զմի և նոյն լ տառի հնչմանէն իմանի . մին թանձր՝ զոր գրէ լիւն , և միւսն լերկ և նայ՝ զոր գրէ զիւն . որպէս և յառաջ բերեալ օրինակք նորա վկայէն հաւասար , որպէս և այն թէ զիւնով ասացեալ թանձր լիւնն՝ անհամ երևի . որ է ստել գարձեալ՝ ոչ օտար , որպիսի է զ ձայնն , այլ անսխորժ ծեքումն ևեթ , զոր և յայտնագոյնս հաւաստէ նչեցոյն ասելն թէ 'ի լիւնն զիւն ելանէ : Եւ եօթներորդ Վճռական ապացոյց և կնիք հաստատութեան , զի զնօսր լիւնի հնչումն այլոց ազգաց կամեցեալ յայտ առնել , գրեն նոյնպէս Ղուկաս , Ղազար . և զի Երզնէ կացին զլայն այլազգական առեալ յօրինակ՝ գրէ զնայ՝ որ յայտնի ցուցանէ թէ ուրեմն զ՝ և չ զնոյն ձայն ունին : Զի ոչ այլ ազգք բարակ զատիւ ասեն երբեք Ղուկաս , Ղազար , այլ Ղուկաս , Ղազար , և ոչ երբեք բարակ զատիւ զազ ասի ձայնն այն այլազգացի , այլ լերկ և նայ լիւնիւ լայլ , որպէս հնչի յայտօր առ պարսիկս և արաբացիս և ուսձիկս և առ ամենայն արևելայս :

Արդ 'ի վարդապետութենէ այտի նախնեաց հաւաստեալ , որպէս կարծեմ անժխտել , թէ զ կրկին էր առ մեզ 'ի հնուսն , մին զատ , և միւսն զիւն , և թէ այս զիւն՝ էր լիւն բարակ կամ լերկ , ահա այժմ յայտնի տեսանի ամենայն բանաւոր մտաց՝ թէ զինչ էր նայ կամ լերկ զ ասացեալն հին Քերականին , և թէ որպէս թաւ լիւնն բաղկանայցէ յերկուց նայ իցի , այս կնիքն զիւնից կամ լիւնից . որ գիպուորն է և մտն բնութեան ձայնիցք և գործարանի արասերութեան : Զի երկոքն են լերկածայր տասք՝ առաւելութեամբ և նուազութեամբ ևեթ զանազանեալք . զի թանձր լիւնն ձևանայ ոչ յոյժ տափելով զլեզուն , և ուժգին բախելով զմեծ մասն ծայրին ընդ քիմնս . իսկ լերկն՝ առաւել տափելով և միայն զծայրն զիպուցանելով 'ի քիմնս : Իսկ 'ի տեղոյ ձևացման զատին , 'ի կոկորդէն ասեմ , ցրծայր լեզուին , ասարեկզ մի 'ի միջի կայ . և անհնարին է միարանել նոցա 'ի մի հնչումն :

Ապա ըստ այսմ խորութեան՝ այն ամենայն բառք լեզուիս որ 'ի հնուսն զիւնիւ գրեալք և ապա 'ի լիւնն փոխեալք են 'ի գիր կամ 'ի խօսս ազգին , զիւնիւ կամ որ նոյն է լերկ լիւնիւ են արասերելի : Եւ այսպիսի դատնեմք ոչ սակաւ բառս . օրինակ իմն այլ (շաղկապ) (1) , և ամենայն 'ի ոչ յանգեալքն , որպէս Թոյլ , ծոյլ , գոյլ , նշոյլ , գեյլ , գիլ , ջլլ , գուլ , զլլ , դահլիճ , թալուկ , թալկանալ , լուղակ , լուղակ , լուղակ , լուղակ , լուսամ , մառախլապատ , յեյլուգակ , ուլունք սպակեայ , մարդեկոյլ , ամուլ , ուլ , մալուխ , լուսայ , շափիլայ , թլիստ , և այլն , որք և առ հասարակ գրտանին զիւնիւ և լիւնիւ գրեալք 'ի հին գրչագիրս , որպէս քննութեամբ ստուգեալս է : Այս է զոր ասէ Արիստակէս Գրիչ , թէ « Ղիւնս յուրովինչ և 'ի մերս մասան լեզու , որպէս զիւրի , զուղակ , զուսուլ , զեղ որ է շալիլ , այլ վասն առերկ , սա շաղկապ է . իսկ այն՝ որ այլ զեմք ցուցանէ , որպէս այն՝ թէ այլ որ եկեցէ յիւր անուն , անդ լիւն թանձր պիտոյ է » . և այլն : Ուր գիտեա գարձեալ զայտնի ցոյցս վկայութեան մի և նոյն ձայն լինելոյ զ՝ և չ նշանագրայն :

Հաստատեալ զգոյութիւն լերկ լիւնին 'ի մեզ , եկեացուք յայլազգի առ նուսնս երբայական , հելլէնոս և լատինոս , զորոց լ տառն թարգմանեն 'ի մեզ նախնիք զ կամ 'լ . 'ի կարի հիննն զ՝ , որ ապա ըստ բազում մասին ,

(1) Թեպէտ 'ի հին գրչագիրս , մանաւանդ երկաթագիրս , երևի ուրեք ուրեք և զու ածականն գրեալ այլ , բայց ոչ հասարակաց է սովորութիւն և ոչ զգուշաւոր գրչաց . զի առ սոսս նշանագրօք կամ փչկան որովն երկոքն այլանիչ բառք , որպէս անշուշտ և 'ի հնամանն զանազանէին :

որպէս ասացար, յապագայ գրչաց փոխեալ են 'ի չ. որում չմարթի լինել այլ պատճառ, բայց զի ձայնն էր լ, և լերկ չ, համեմատ տառի աղջացյն այնոցիկ, որպէս ասացաւ 'ի վերջ :

Այլ նախ քննելի է մեզ, թէ առ երեսնի աղգագ գուցէ արդեօք տառն զատ կոկորդային, որպէս առ մեզ, առ արաբացիս և Պարսո . և հանդէպ որոյ տառի նոցա եղեալ է 'ի մեզ զ, չ : Երբայեցին և լատինն չունին բնաւ զայդ տառ, այլ միայն չ, որում համեմատեալ են 'ի մեզ զ, չ : Յոյնն ունի ՚ ՚ մեղով զատ . բայց ոչ զայդ տառ Յունաց նախնիքն մեր դարձուցանեն 'ի մեզ զ, և չ, այլ զ չ չ : Իսկ զ՚ սովորաբար փոխեն ք, երբեմն զատ առանց փոխի . որպէս յանուանան Ալաթոն, Ալաթիաս, Ալիպիս : Որում միտ գնեւի է այժմէն . զի յետոյ պիտոյ լինիցի մեզ և այս : Այսա ուրեմն, որպէս յարդեանց իսկ իրայն յայտ է, զլամէթն երբայեցի, զլամիտս յու- նախան և զէլ լատին յերուն 'ի մերս զ կամ չ : Իսկ այդ տառք երեցունց աղգագր ևս ոչ երբէք ոչ ուրեք հնչին առ նոսա զատ կոկորդային և ոչ զատ բարակ, նա' և ոչ իսկ լին թանձր, այլ միշտ և միայն լին լերկ և նայ, որպէս յայտնի է ամենայն լեզուագիտաց, և որպէս տուգեցեալ կըր- կին միւսանգամ վասն ինդորոյ մտտուցեալ առ գրագետս և բն- թեւոյցոս նոցին . որք և առ հասարակ յուրաստ կան 'ի թաւ լինեն և ըս- բարոսական զայն սակն : Եւ զնոյն լերկ հնչումն 'ի իստս իսկ նոցա մինչև 'ի յետին սովինն ևս նկատեցար : Որպէս և խտուայեքք, որիք հին հռով- մայեցուց, մինչև յայտար թէ 'ի լատինն և թէ յիտալականն լերկ հնչեն զամենայն լ տառ նոցանց : Այսա մերն նախնիք զլերկ լինն բացատրեցին 'ի մեզ զ կամ 'ի նշանագրքն : Եւ յիրաւի, զի որով իրուամիք զտառ զոր- չունին աղգագ' ստեղծանեին 'ի բարբառս նոցա : Եւ ոչ ապաքէն անխա- նութի լինէր և ծարիւր յունին ամենայն աղգաց, և մանաւանդ Հրէին լակ զի այժմուր և Մալայեի իւր' եղեալ են աղէգուհի, Մալալայէր . Յու- նին' Հելլէն, Պալլաս և լալագէ' եղեալ Հելլոն, Պարզաս, Ղալագէ : հռովմայեցւոյն' լատին և լիւիտս եղեալ Ղապին, Ղեղիտ :

Եւ զի հարկ էր նախնեաց 'ի լերկ լինն դարձուցանել զայն տառ աղ- գացն այնոցիկ, ցուցանի յօրինաց իսկ անտի տառագարձութեան նոցա, զոր պահեցին գրեթէ անխել սովորութեամբ 'ի վերայ այլոց տառից և- լեցունց աղգացն : Օրի եթէ, օրինակ իմն, զհելլեականն միայն շատ հաւ- մարեալ 'ի մէջ առնուլ, որ քան զամենայն պիտոյն է մեզ և ընտանի և մարեալ ծանօթ, և հիմն լատինայն և այլոց նոր աղգաց, եթէ նախնիքն մեր 'ի տառագարձութեան հելլէն տառից որչափ հնար էր զնմանադոյն տառ մեր փոխանակեցին նոցա, որպէս հասարակաց միտքս պահանջեն, և որ- պէս ցուցեալ իսկ է այս համասօտիւ և ամենեցուն հուանութեամբ 'ի Բաղամպէսն մեր (1846, էջ 51), եթէ ըստ այդմ օրինաց

β	է	բ,	վ,	ճ	է	թ,	ξ	է	քս,	կս,	τ	է	տ
γ		դ,	ղ,	չ		կ,	π		պ,		φ		փ
δ		դ,		ւ		մ,			ր,	ա,	χ		ք,
ζ		զ,		ն		ն,	σ		ս,	ղ,	ψ		փս, պս

այսքիկ, հարցանեմք, նմանադոյն տառք իցեն հանդէպ միմեանց եղեալք, որչափ մարթի 'ի լեզուէ 'ի լեզու : Եթէ նմանադոյն, որպէս ոչ որ յու- նազէս և հայագէտ երկմտեցէ, և զորոց չէ տեղոյս մի առ մի զանթմար ճշգրտութիւն ցուցանել բանիւ և օրինակք, ապա զիսորդ էր հնար կամ ո՞ր իրաւունք նախնեացս, զի որ զայդ ամենայն բարձայնս ճշգիւ ըստ մարթեղի դարձուցին 'ի մեզ, միայն 'ի տառն չ խտտրել այդչափ 'ի բնու- թեանն տառից և յերանցն օրինաց, և 'ի զատ փոխել 'ի ձայն ամենեկն օտար և կոկորդային, որչափ և նրբեցի : Աւր, որպէս ցուցաւ, կայր յայտ- նապէս և 'ի մեր բառս տառն լերկ լ, որ ամենեկն համեմատն իսկ է չին

Յունաց, որպէս և լամբժ և էլ տառի միւս երկուց արդացն: Չի Յոյնք և լամբիք որոց չիք զաս, զմեր զասն թիւր և աամիկ լտելու թէամբ անհրմ տարաւ 'ի լ թերևս փոխեալ իցեն ուրեք և փոխեցեն, խմանամք. իսկ մեզ որ ունինքս լին լերկ և թաւ՝ զնոցս լերկ լինն հասարակ օրինոք 'ի զաս փոխել՝ չմանամք զհարգ լինիցի և իւ արդարանայցէ: Եւ նոյն նախ նեացս որ, որպէս ասացաք, զի Յունաց 'ի մեր զաս փոխելն յանուանն Աղաթոն, Աղաթիաս, Աղւոյնս, և խ ասէին 'ի զմրուս (σμερυστος), զհարգ էր համր կամ ո՞ր իրաւունք նոյն համարել առ Յոյնս զարդ 'ի տառ ընդ լ, կամ 'ի մեզ նոյնառցանել զերկոցուն օտարառու տառայդ հնչջումն՝ զերկոսն ևս զաս թարգմանելով 'ի մեզ, և զզատ և իս ձայնն զոր ձանաչէին 'ի ՚ տալով և լին նոցա: Ահներև կայ անտեղութիւնն:

Ազա հարկ է ուրեմն խոստովանել, թէ այն ամենայն բառք և անուանք եբրայականք, յոյնք և լամբիք որ դասնին առ մեզ 'ի հնոց զինքս գրեալք և որ յաղարկայ գրչաց փոխեալ են 'ի լինն, որպէս և հնչէ իսկ զայնս ցայտօր արչն, մանաւանդ զառաւել ծանօթան և զյաճախեալն, այն ամենայն լերկ լինիւ հնչելի են. որպէս անէլուսիս, էլի էլի լամա սարաթթամի (1), տալիթա, Աբէլ, Խարայէլ, Գալիլիա, Լարան, Լիբանան, հայուէ, լամբար, գլիին, փիլիսոփայ, Պերիլէս, Թեմիստոկէս, Պոլիս կամ Պոլիս, Հէլէն, լահնուցի, Ապելէս կամ Ապելէս, Արիստաբուլոս, Ոլիմպոս, Ոլիմպիա, լամբն, լէդէոն, պալտան, Պոպլիտ, Խոսիլա, Գալլիա (Եփրեմ. հաս. ք. էջ 259), և այլն և այլն. որք առ հասարակ դասնին զինքս և լինիւ գրեալք 'ի հին ստոյգ ձեռագիրս: Չայս յայտնապէս աւանդէ և Արիստակէս Գրիչ յես վերայգրեալ վարդապետութեանն. « Իսկ զան զին նիցն, ասէ, որ զասի գլխով են, սակաւ մի նշանակէցի յառաջ, և բաւական է խնայողաց. զի նորա յաճախ յեբրայեցի և 'ի յոյն և 'ի զտաին անուանն մտանեն, յորոց լեզուս նոր է զինն, իսկ 'ի մերս թանձր: Գիտես և ասա զի զին կոչէ և գրէ զնոր լինն այլոց արդաց, որ նոյնպէս վկայ լինի զ և լ նշանագրացն նոյն ձայն լինելոյ:

Այլ տակաւին սնդիցի որ թերևս ընդդէմ այսչափ հաւանութեանց, և կարծիցէ թէ նայ զասցեալն հին Քերականին և զինն այլոց քերական նայ, ոչ լերկ լին իցէ, այլ բարակ զաս կոկորդային. որպէս թէ լինել 'ի մեզ կրկին զաս, մի թանձր և կոկորդային, որպէս 'ի բառն ոլք, մալ թանք, ուղտ, հող. և միւս ևս զաս անոր և լերկ և քմաձայն, որպէս 'ի թոյլ, ծոյլ, Աղէքսանդր, Բաղասափ. և 'ի սոսա յետինսդ՝ թէ զինքս գրեալս և թէ լինիւ, փշիկն նշանակիցէ զձայն անոր զտաի: Իսկ լինն՝ մի և եթ իցէ առ մեզ, և այն միշտ լերկ և նայ, և ոչ երբեք թաւ և թանձր:

Կայցէ առ այժմս այս յետին խնդիր լերկութեան լիննին մերոց, և տեսցաք նախ զբարակ զտաին: Արդ այդմ ընդդէմ էլանէ նախ այն, զի ոչ որ յարգէն զանազանութիւն ինչ խմանայ 'ի զասս երկոցուն կարգի յառաջ բերեալ օրինակացք. որպէս հնչէ զմալթամք, այնպէս հնչէ և զԲաղասափ: Երկրորդ, ո՞ր այլ ուրեք կայ և մտայեալ է 'ի խոսս կամ յնթերցմունս այդ երևակայեալ բարակ զաս կոկորդային. ո՞ որ յարգէն զծոյլն, զթոյլն, զՎէքսանն, զփիլիսոփայն հնչէ երբեք ուրեք ծոյլ, թոյլ, թոյլ, Աղէքսան, փիլիսոփայ, կամ զանէլուսիս, զԳալիլիա, զՊոլիս, զլամբն, զԽոսիլա հնչէ երբեք անէլուսիս, Գալիլիա, Պոլիս, զլամբն, Խոսիլա:

Հիմն և սրտաճառք այդր հակառակ կարծեաց՝ թերևս այն համարիցի 'ի, այն, զի զինն ձևովն նմանագոյն է զտաին բան լիննին: — Իսկ զանունն զինչ արասցուք, որ զին կամ լին է ըստ նախնեաց, և ոչ զաս, և զս.

(1) Բայ քաղզէականին և ասորոյն. որ ըստ ուղիղ եբրայականին է էլի էլի լամա տեղութամի. Սարմուս ին. 2:

դարակներն նոցա թէ “ չէ դատ և ոչ լին ” : Անունն առաւել յայտնիչ է անխառն իրաց , թէ ձևն . զինորդ մարթէր ասել՝ չէ դատ , եթէ ստուգիւր զատ էր ձևն և ձայնն թէ և նուրբ : Եւ եթէ ձայնն ստոյգ զատի էր , ընդէր էր ասպագայ գրեաց փոխել զայն 'ի լին : Եւ զիմորդ զէր անմտութիւն , յետ 'ի լին փոխելոյ՝ պահել ևս զփշիկն 'ի վերայ , և կամել զատ հնչել տալ ազգին զլինն իւր : Ո՛չ ասպքէն պարտ և և հարկ նոցա պահել զչև դատին , և միայն զփշիկն զանց չառնել , զի մի թանձր զատ հնչեալի : Վասն որոյ առաւել անտեղի է կարծել , թէ լին անուամբն և չ նշանագրոյն ևս կամելն զբարակ զատ յայտ առնել , և թէ նմին իրի և գին զփշիկն 'ի վերայ : Իսկ ընդէր բնա անուն գրոյն չէ գոնէ զատ կամ լատ այլ զին կամ լին : Իսկ թէ զին էր և զիմորդ և զեալ այդ նմանութիւն զլիննն ընդ զատի , սեպուք զինն ըստ կարգի ճառիցս :

Երրորդ պատճառ թերևս այն կարծիցի , զի ասացին նախնիք , որպէս սեստք , թէ զինն ոչ դատ է և ոչ լին : Եւ զհետ բերիցի , թէ ուրեմն միջն իմն է ընդ երկուսն և բարակ զատ , և ոչ նոր ինչ և երրորդ հնչուսն կէս կամ լերկ լինի : — Որ զայդ ասիցէ , պարտի խորհել թէ զմիջնն ընդ զատ և լին ինքն որով իրաւամբք 'ի զատն կոչս քարէ և առնէ բարակ զատ , և ոչ թողու լինել բարակ լին : Չի եթէ բարակ զատն միջն է ընդ զատ և լին , նշնակա սպա և բարակ լինն միջն է ընդ զատ և լին . իսկ եթէ սա նոր և երրորդ իմն , սպա և նա նոր և երրորդ իմն . եթէ չէ մեր 'ի սպառ կորուսեալ յանկարծակի զամենայն չափոց և կըչուց և համեմատութեանց գիտութիւն : Եւ որով իրաւամբք նոր և երրորդ հնչուսն ասիցէ զլերկ լինն , և ոչ զբարակ զատն որ . զի ըստ այժմուս աստիական սովորութեան՝ երկուքն ևս նոր են : Եւ որ զմեր լինն միշտ և միայն լերկ և նայ համարիցի , որպէս հակառակ կարծիցն , նմա բարակ զատն մտնանոր նորահար ձայն թուելոց է , և ոչ լերկ լինն :

Երրորդ պատճառ համարիցի թերևս ասելն նախնեաց , թէ զլիննն լինն հնչել թանձր է և անյարմար , և զատ ասելն աւեր է և չարփազոփ . և կարծիցի թէ այսու բարակ զատ հնչել պատուիրիցեն , և ոչ լերկ լին : — Այլ թէ քանի անդէպ է այդպէս յետ ընդդէմ ընթեանուլ զուղիդ դրեալն , ճուշար վերագոյն 'ի քննութեան վարդապետութեան նախնեաց , թէ զմիջն միայնոյ լերկ լին ձայնէ է բանն , և ոչ բնաւ զբարակ կոկորդաձայն զատ : Չոր և որչափ ծէքիցէ որ և խճճիցէ , չուսի զերծանել 'ի յայտնութեան օրինակացն յառաջ բերելոց ըստ հնչմանն այլոց ազգաց և գրեւոց զլիննիւ , զայլ , Ղուկաս , Ղազար , որ ոչ երբէք ոչ ուրեք ոչ յումբէ յազգաց անախ հնչեալ են բարակ դատիւ զաղ , Ղուկաս , Ղազար . այլ միշտ և միայն լայլ , Ղուկաս , Ղազար : Յուշար ևս կարծեմ բաւականապէս , թէ զինչ զանազանութիւն կայ ընդ աւեր և չարփազոփ զգատ հնչելոյն ասացեալ , և ընդ թանձր և աչարճուր զլինն հնչելոյն . որ եթէ ըստ հակառակ կարծեաց ինչ էր ասացեալ , ընդ հակառակս ամենեկն պարտ էր ասել մանաւանդ , աւեր և չարփազոփ զլինն հնչմանէն , և թանձր և աչարճուր զզատ հնչմանէն : Չի յախտեալից օրինոք բնութեան ձայնից՝ զատ որչափ և նրբեացի՝ տակաւին մաս 'ի զատ քան 'ի լինն որչափ և կամիս թաւ և թանձր և յանինթոր :

Չորրորդ պատճառս համարիցի որ ասել թէ 'ի նախնեաց գիտեմք զլինն թանձր անուանեալ , որպէս և զնշան թաւութեանն (Ի) եղեալ 'ի վերայ 'ի հին Վերականգնի . բայց լինն լերկ կամ անոր կամ կէս լինն՝ ոչ ուրեք երբէք . — Սթաւ լինն մեր մեք իսկ ինքնին առաւել ճանաչեմք քան զընդգիծմասան . իսկ զինչ այսի , ոչ իմանամք : Եթէ թաւ լիննն հին Վերականգնի՝ զբարակ զատ կոկորդային ջուշարից : Ի՛չ բաւական և առաւել քան զբաւական յուշար վերագոյնդ , թէ լերկ զհին Վերականգնի ընդ նայն գասեալ , զոր կրկնակէն թաւ լինն բազմանայ , յայտնապէս է ինդրեալն 'ի մէնջ լերկ լինն , որ և արգեամբք իսկ յետոյ փոխեալ է 'ի

զրի 'ի լ': Զխորդ զբարակ դասն կոկորդային մարթ էր փոխել 'ի լ. կամ զխորդ լիւն թաւ մարթէ նոյնանալ ընդ զաս կոկորդաւայն: Այ որ 'ի լեզու ունողաց և խոսողաց մարթէ իմանալ զայդ կամ ձևալուցանել 'ի գործարանին յաւիտեան: Գարծեալ շիմանամք, թէ որ զմեր լիւնն բոլորովն լեւրկ համարի, զխորդ կարիցէ ասել այժմ զնա թանծոր և թաւ միայն. եւ թէ զմերմէ լիւնէս ասէ, որպէս բանն պահանջէ. իսկ եթէ զուսնէն, թո՛ղ զլեւրկակն՝ որպէս ստացաք կանխաւ, ոչինչ ցուցանէ յայնժամ բանդ: Եւ զխորդ կարիցէ ասել զարծեալ, թէ առ հինն չիք բնաւ հեռք այդպիսի լեւրկ լիւնի: Եթէ չիք, ապա անդոյ է բնաւ 'ի լեզուիս այն առ և ցնորք. եթէ գոյ 'ի լեզուին, որպէս և գոյ իսկ, թէ և սակաւ ուրեք 'ի մեր բառս ըստ մեզ, իսկ ըստ հակառակ կարծեաց ամենայն ուրեք, ապա պարտի դասնել հեռք նորին առ հինն: Եւ ահա ըստ նոյնիկ ցուցնոց յայտ նապէս և զ հին Քերականին ընդ նայն գասեալ, յԱրխտակեայ քուհ և Կոնցեալ և յԵրզնկացւոյն Կէ Լիւնի, որոյ և կրկինն սոյ զթաւ լիւնն:

Եւ լ թերևս պնդիցի որ տակաւին, և ասիցէ հինգերորդ, թէ զբառին կրկին հնչումն թանծոր և բարակ՝ ունիմք 'ի կեղևանի բարբառս մերալ նեայց. իսկ զլիւնին ոչ ուրեք. զի որք թանծոր հնչէն, ոչ անօրենն զայն երբէք. և որք նրբենն և անօրենն, ոչ երբէք թանծոր հնչէն, և նեղին ևս յոյժ 'ի հնչել: Եւ կարծիցէ թէ ամենայն բնիկ հայաստանեաց այս մի միայն լեւրկ հնչումն իցէ լիւնի, և զլիւնն մեր անգամին 'ի բնէ լեւրկ և նայ:— Եւ լ ստացաք վերագոյնդ և զարծեալ ասեմք, կրկին զասի հնչումն ցնորք միայն են 'ի մեզ, ոչ ուրեք երևեալ 'ի վարդապետութիւնս նախ նեաց և ոչ 'ի բերանն ուրուք: Զի նայ զ հին Քերականին ցուցաւ յայտ նապէս զիւն կամ լիւն լինել, որոյ կրկինն սոյ մեզ զթաւ լիւն. և զի ոչ որ ոչ ուրեք հնչեալ է կամ հնչէ դոյզ, զուղիմ, զուտամ, ուղունք, Մի քայէզ, Տաղիթա, զարբերնութս կամ զամբրինթ, փիղիսոփայ, փիղոն, փիղիպոս. և որ հնչենն զայլ բառս ինչ և անուանս զափաւ, հասարակ զաս հնչեն և ոչ ինչ ընդհաս ամենին: Եւ զասին հնչումն յոյժ օտար գոյով 'ի լիւնէ, անհնար էր կորնել կամ 'ի լիւն փոխել այն՝ 'ի բերան աղչին. ուր ընդ հակառակն լեւրկ լիւն առ նուազ խորութեանն 'ի թաւէն՝ զիւրաւ մարթէր խառնել ընդ նա և կորնել:

Իսկ գալով այժմ առ ինդիւն, թէ աղգային լիւնն մեր իցէ 'ի բնէ լեւրկ և նայ, և ոչ թանծոր, ասեմ: Ընդդէմ է այդ յայտնի աւանդից հին Քերականին, որ զլիւնն մեր ընդ թաւ ստանն կարգէ՝ զթաւ նշանն ևս եւ դեալ 'ի վերայ. որ ոչ 'ի հելլէնականն առեալ է, և ոչ հելլէնականն լամբոյայէն է, որպէս հարկի ասել և ասէ իսկ հակառակ կարծիքն. այլ բնիկ հայկականն: Վասն զի 'ի յոյն բնագրին չիք անդ լամբոս, որ նայ և լեւրկ առ և ըստ վկայելոյ ամենայն քերականաց նոցա և հնչման աղչին: Եւ զի նոյն հին Քերականն, խառնելով և յայտ 'ի բնագրէն, ոչ միայն ընդ նայնն չիք զլիւնն մեր, այլ և յայննապէս կրկնակ զնա ասէ՝ յերկուց նոյ զից բաղկացեալ. որով անհնար է նմա լեւրկ լինել. իսկ լամբոս ոչ երբէք ուրեք ասի կամ կարծի կրկնակ գոյ: Եւ զի Արխտակէս Գրիչ ասէ, զիլիւնն լիւն ասել թանծոր է և յախնթոր և անյարմար որով յայտ է թէ զբուշացուցանէ չհնչել իրրև զլիւնն մեր աղգային՝ որ սովորական էր 'ի բերան աղչին. և ոչ թէ զայլոյ ուրուք աղչի լիւնէ խախտ առ աղչն: Կա ասէ իսկ յայննապէս համոձայն աւանդից հին Քերականին, թէ յերեսեանն աղչան նօսր է լիւնն, իսկ 'ի մերս թանծոր. և Երզնկացին թէ է լիւնն թանծոր:

Ընդդէմ երանէ այժմ նոր կարծեաց և հասարակաց սովորութիւնն աղգային, որ յանթիւ բառս և դրեթէ սովորաբար թաւ հնչէ զլիւն. իսկ լեւրկ հնչումն 'ի սակաւ բառս ինչ լսի այժմ, և այն առ սակաւս ոմանս, կամ գաւառի կամ անձին առանձին յատուութեամբ. որպէս է առ ոմանս Կուլայ, և այլն: Բայց սակայն ահա այդ իսկ նշան է, թէ գոյր և գոյ ու

րիմն յազգին կրկին հնչումն տառիդ . և չէ ինչ ընդդէմ, թէ զոր 'ի հնուսն յայլ բառս ինչ հնչէին, այժմեք ոմանք յայլ բառս հնչիցեն : Բայց ոչ մասնաւորաց ոմանց և մասնաւոր ժամանակի հնչմունք ինդրելի են մեզ, այլ հասարակաց կամ բարոց, և հին նախնեաց զբաւորակն օրէնք, որոց որոց ընդհանրապէս լինեն մեր թաւ է խկրայնէ և այս 'ի բերան ամենայն հայաստանեայց : Որպէս մէք իսկ ինքնին հաւատեցաք զայս կրկին և կրկին յարարբերութենէ բազում հայկազնեայց գաւառաց գաւառաց մերոյ բնիկ աշխարհին . և տեսաք զի առ հասարակ թաւ հնչէին ըզլին մեր և զտաճկաց թանձրն . նա և զնոյն իսկ իւր՝ լաճ, իւր՝ լաճ բառն բաւորեմք թանձր հնչէին . որպէս և Երզնկացւոյն օրինակ զոչոյն բառք ածելն զկայէ : Այս մտացածին ցնորք է կրկին զասն, և թիւր՝ կարծիքն բնաւ լերկ գորոյ լինին մերոյ :

Այլ հակառակ կարծիքն թերևս տակաւին ճգնել կարծիցէ զմեր կողմն ասելով վեցերորդ . թէ տեսնեմք բազում բառս յօտարաց 'ի մեզ և 'ի մենք առ օտարս անցեալ, որք առանց զփշիկն 'ի վերայ ունելոյ՝ զառ ունին 'ի մեզ և լին ևս օտարս . որպէս ալ, աղաղակ, մեքր, մանդաղ, մաղաղած, ասող, և այլն : Եւ ոչ է մարթ ասել թէ Հայք 'ի հնուսն առ ասէին և աւելի, մել, մակաւ, մագաւ, աւել, և այժմ և ոչ մի որ 'ի Հայոց հնչիցէ և գրիցէ այնպէս : — Չայդ ընդունիմք և մէք . բայց ասեմք, յայնժամ զորէր այդ ընդդէմ մեր, եթէ ասէաք մէք թէ չգոյր բնաւ զառ առ հինսն մեր, և թէ զյատուկ աղաղային բառս մեր, որ միշտ 'ի գիր և 'ի խօսս զատիւ են առ մեզ և նմանքն երկին առ այլս լինիւ, զնոսս ևս 'ի լին փոխելի իցէ : Չայդ և ոչ ընդ միտ անդամ ածեմք : Եւ ոչ իսկ սարս համարիմք քննել թէ յորմէ աղգէ յոր անցեալ իցեն բարք, կամ ուսով իցէ այդ գրիւրած կամ նմանութիւն լինի և զատի : Հնար է, որպէս հաւանեալու եմք, թէ 'ի յախուսն թիւր լայ անցեալ իցեն 'ի միջ 'ի միւս անգ, ոչ միայն 'ի գոսա, այլ և յայլ ևս տառ՝ օտարոսի հնչումն 'ի բառս ինչ ևեթ աղագ առարաց . ԅունաց, եբրայեցաց, Պարսից և բաղկացաց . որպէս և եղեալ իսկ գտանի արդեամբք և հասարարմոյցեալ առ լեզուաբէտան, և որպէս է իսկ ցայժմ սովորութիւն լինելոյ : Եւ այսպէս ապա սամակահանն այն աղաղային հնչումն հաստատեալ յոյսմ կամ յայնմ ազգի, և այնուհետև փոխելն և ուղղել անկարելի և անտեղի իսկ : Այս է և ասելն Արիստակեսոյ, թէ զատք լծորդ է լինիդ . զոր և խառնակութիւն մանաւանդ ասելի է քան լծորդութիւն :

Այդ ոչ միայն առ այսուք ազգօք երևի 'ի լեզուի մերում, այլ և 'ի մեր իսկ բառս . զոր օրինակ, սրպէս լի եղեալ է յղի, արն անաղի (անի), գիդ, գիլ, գայթաղդէմ, թոյղ, թոյլ, թոլ, թողում : Այսքերիկ անհասից ինչ գիրք են՝ թարգմանաբէ 'ի մաայլ գաղտնութեան ծագման, կաղմութեան և փոփոխման լեզուաց, և շմարթեն լինել մեզ 'ի կանոն տառադարձութեան :

Եթէ հասարակ անուանց ինչ առ այլս լինիւ լինել իսկ առ մեզ զասիւ, կարծիքն ցուցանել ինչ ընդդէմ մեզ, ոչ ապաքէն ընդդէմ հակառակ կարծեացն ցուցանիցեն բազում բառք՝ որ առ այլս և առ մեզ լինիւ են, զորս և դիւրին է լեզուաբիտաց գտանել և տեսնել . դիցուք քանի մի ևեթ առ օրինակէ . այլ, άλλος, alius . այլ, άλλα . ալ կամ ալի, ալի, ալեւ, ալեւր կամ ալեւր, αλευρον . բոլոր, ὅλος, πόλος . դիւմ, κλίνο, κύλιω . ամբեմ, λαβή, λαμβάνω . լաւ, λώϊον կամ λώϊον . լի, վեր, λείος, πληρης . լիալի, lectica . լոյս, lux, լոյտ, λουδορία . կրանեմ, glutio . հալուէ, αλώη, եբր . աշալ . հոյք կամ հոյք . ὄλοι . բալ, սրսի, սալու . թել, աճ . թէլ . իլ, իլիկ . լեզու, արաբ . լիսան, γλώσσα . լեզում, լիզում, լէս էթմք, λείγω . լիճ, լիկ, արաբ . լիճճ՝, λάκκος, lacus . ուլ, աճ . ուլաք . շիլ, դերման . շիլ, և այլն, և այլն : Կայ և ընդ հակառակն՝ այլոց նուրբ զասն 'ի մեզ լինի, որպէս γίνομαι, լինիմ : Այլ որպէս այդ և այդպիսիք ոչ լինին մեզ յօրէնս տառադարձութեան, նոյնպէս և ոչ զայլոց լինին 'ի զառ յեղոյ : Կհատեղի է

ևս՝ զի այդ չփոխժամն զատի 'ի բառս ինչ, առ կարի հինն մայն երևի. իսկ առ միջինս և յեախնս մեր և այլոց, թէ գրուածն գրեթէ առհասարակ՝ և թէ հնչումն յօտարազգի բառս՝ լինէ է. զոր օրինակ զԼԷ, ԲԼԷ, զԾՏԱԷ, լական կամ՝ լեկան, դաշապը, մոլոշ, և այլն: Իսկարգ մեր բանքս են զբառոց օտարաց՝ որ նոցա բնիկ են, իսկ 'ի մեզ յայննապես հիւրք. և մանաւանդ զյատուկ անուանց, և այն՝ ոչ զօմանց և զասկառուց ևեթ, այլ հասարակ օրինոք 'ի նախնեաց անտի 'ի զ փոխելոց, մանաւանդ թէ ասել՝ զատանման գրելոց, և այսօր անհմտաբար զատ եղելոց 'ի գիր և 'ի ձայն. թէպէտ և այդ իսկ ոչ միօրինակ: Զի չգիտեմք որով իրաւամբք 'ի դոսա զլին օտարաց՝ զատ առնեմք. որով իրաւամբք զօմանս զատ՝ զօմանս լինէ. և որով իրաւամբք չառնելիք նոյնպէս զատ և յանուանս այժմու աղբաց, և չափեմք Ղափնոնայն, Գիղզ, Ղապղակ, Մոզեր կամ Մոյիէր, Գիւեր, Կոտզ, Սթիգեգեղ: Եթէ սքս ծաղրելիք են յաչս աղբայն այնոցիկ և անխմանալիք, ոչ նոյնպէս իցէ և Հրէին աղէղութի, Ղամբք. Յունին՝ Հեղդէն, Մենեղառս, Կաղնսպէ, Պաղեոզոգ. հռոմէացեացն՝ պաղասն, Գուգուզոս. Սիլզս:

Բայց թերևս ոչինչ զարմանք թռակոցի հակառակ կարծեաց՝ թէ լերի լինն կամ որ և է լինն այլոց աղբաց 'ի մեզ յօտարտի ձայն զատին կամու փոխեալ իցէ. այսմ հաստատութիւն կարծելով զայն՝ զի զայլ են տառս այլոց աղբաց այլափոխեալ իցեն մերն նախնիք. այնու զի եղեալ են օրինակ ինն փ առ Փ Ֆ ձայնն նոցա, յ առ ՚ի կամ եօթա ձայնն: — Ելլ նախ ոչինչ է ամենին օրինակի. զի նախնիքն յամենայնի այնչափ ևեթ զնմանագոյն տառս մեր եղին 'ի տառագարձութեան հանդէպ տառիցն օտարաց, որչափ մարթէրն և տանէր լեզուն: Արդ Փ Ֆ ձայն չիք ամենին 'ի բարբառս մեր. զոր և ցոյսը 'ի խորին Հայս մարթեն արտաբերել: Զինչ կարէին առնել նախնիքն, բայց զօտարոյնն 'ի մերոցս գնել առ այն, որ է փ մեր: Ասա դու Յունին հնչել ժ կամ շ, յալխեան հնչեացէ քեզ զ և սինդրեա հ, լուիցես խ. պահանջեա ծ, նա տայէ քեզ միշտ ս, և զԵռս. մեծ կամ զԵռս մեծ հայկական՝ արասցէ Եϋμης, Հերմս. որ և Τριμέγεστος: Եանկարեկն զինչ առնել իցէ: Իսկ 'ի լեզուի մերում գոյր լին ձայն՝ թէ թառ, թէ լերի, և ընդէր էր թողուլ զայն, և զնել զատ՝ ձայն օտար առննին և անհամեմատ: Երկրորդ, եթէ 'ի տառս ինչ փոքր մի օտարութիւն երևի այժմ 'ի մեջ երկուց աղբացս՝ Յունաց և Հայոցս, այն՝ որպէս բարեք ասի 'ի Բազմավիպի անդ՝ յառաջ եկեալ է յայլոցելոց հրնչմանց նոցա և մեր յայնչափ դարս. նոյնպէս և հռոմէացեացն, զորոց զփորձն անձամբ պատասհեալ առաք 'ի կողմանս հնոցն լատինին, ուր գեղջէքն զԵ հնչէին բ, զԸ՝ գ, զԹ՝ դ, զՂ՝ զ, զՂ՝ ս. որ որպէս յայննի երևի՝ է տառագարձութիւնն նախնեաց կռուեալ հանդէպ յունական նայն, որոց համեմատին լատինականքն: Բայց ճշգրիք խօսելով. ըստ այժմու իսկ արտաբերութեան երկոցուց աղբացս՝ Յունաց և մեր, չկայ բնուրինց այլալուծութիւն կամ անհամեմատութիւն տառիցս: Զի որ փոքր մի օտարոցս եւն համարին տառք, β բ, γ գ, δ դ, x հ, π պ, τ տ, սակաւն ցայսօր և նմանագոյնքն են 'ի տառիցս մերոց, որ կարիցեն կռալ ձայնդէպ յունականայն. մանաւանդ 'ի նկատելն զնոսին յայլ և այլ գիրս և դէպս նոցին՝ ընդ այլ տառան իւրեանց, և 'ի համեմատելն ընդ տառս այլոց և աղբաց, զորմէ չէ սեղուցս երկարել: Եւ այսօր իսկ ոչ դք յողիղ և քաղ հայագիտաց և յունագիտաց կարասցէ բնու զայլ ինչ գտանել յարմարագոյն քան զեղեալսն 'ի նախնեաց: Չայն տամք առ ամենեանս, եթէ կարողացի որ առնել զայդ: — Այսպէս է և յ առ ՚ի կամ եօթա յունական: Մի՛ զի և 'ի մեզ բազում ուրեք ձայն ինոյ ունի տառք, որպէս 'ի այն, հայր, քոյր, լոյս, և այլն: Եւ երկրորդ, զի չգիտեմք հաւաստի՛ որպէս հնչէր տառք 'ի հնումն 'ի սկիզբն բառից, որպէս և անուանեցն Յայրոս, Յիսուս, Յովակիմ, և այլն:

Իսկ յայլ բառս ինչ կամ յանուանս թէ գտանի մեծ օտարութիւն տաւելց հեռաւոր ընդդատառութեամբ, որպէս ՚ի Սաւուր, Էւառոզ, Միւմնոն, Էմաւոն - Տիւրոս, Ծուր - Միդոն, Ծայգան, այդորիկ ոչ տառադարձութեամբ յունիկն եղեալք են, այլ ըստ երբայական կամ ասորի հինչման, կամ ըստ սխալ աղբային լոյս և հնչման, որ ընկալեալքն էին երբեմն յազգին: Եւ ոչ ինիկն օրինակ կանոնաւոր հարազատ և միօրինակ տառադարձութեան գրագիտոց՝ յանուանս որք վարդեմի աղբային արտաբերութեամբ չեն այրափոխեալ ՚ի մեզ: Ազգս թէ ոչ, ահա և Գիրգինէն ըստ գաղղիական հնչման ոմանց յետին գարուց՝ եղեալ է Գիոթէն, Մադիսարոսն՝ Մաժիառ, Պորփիւրոզէնն՝ Պերփեռուժէն: Եւ ո՞ յայդցանէ ՚ի վերայ բերիցէ, թէ սեն շայ է կամ ծայ, տիւնն՝ ծայ, գինն՝ ժէ, ին՝ այ, ան՝ եչ. կամ թէ էջ այդպիսի անխարութեամբ վարեցեալ են մեր նախնիքն ՚ի գրաւոր լեզուի իւրեանց:

Ազգս, որպէս տեսաւ, այդ ամենայն կարծեալ բանք ոչ կարեն տապալել զչինուածն մեր ՚ի վերայ այնչափ հաստատուն հիմանց կառուցեալ:

Մնան երկու առարկուածք օրինաւոր որ ընդգէմ թուի մերում վարդապետութեանս. զորս և տեսցուք այժմ անաշտապէս:

Առաջին այն, զի թէ զինն ինչն էր, և վասն այնորիկ իսկ ապագայ դրեք փոխեցին զայն ՚ի ինչն. ընդէր ոչ զամենայն նոյնպիսի զինն փոխեցին ՚ի ինչն: Եւ ընդէր աղագ ոչ հնչէ զայնս լերկ ինչնիւ: Չի ոչ ուրիւք գտանի գրեալ օրինակ ինչ Լուկաս, Լազար, Լուսնիանոս, Բագեգեայք, Բարսեւէ, Պաւլոս, Կիւրոս. և ոչ որ զայդոսիկ ինչնիւ ասէ, այլ յատեւ:

Այլ մեք առաւել ինչ քան զայդ ճշգրտիւ նկատել տեսեմք ՚ի գործս գրեացն. զի զոմանս յանուանց ոչ միայն չփոխեն ՚ի ինչն, այլ և ոչ փշիկ գնեն ՚ի դաս, որպէս ՚ի Պաւղոս. և զայս զատ և փշիկ գրեն, որպէս Եղէքսանդրոս, Գազար. իսկ զոմանս փոխեալ ՚ի ինչն, պահեն զփշիկն ՚ի վերայ, որպէս Սէլւս, Իսրայէլ, և այլն: Ատանոր երանէ բանն ՚ի հաւատեաց, և մտանեմք ՚ի սահմանս կարծեաց կամ հաւանականութեան: Արդ թուի թէ անուանք ինչ սակաւք յոյժ՝ վաղուց յառաջ քան զյիւս գրոյն մերոյ և գրականութեան թարգմանչաց ՚ի սովորութենէ ասմիկն մտեալ էին յազն թիւր լեւելով կամ թիւր արտաբերելով զօտարացն: Արպէս գտանի եղեալ այդ յամենայն աղինս, և որպէս հասմայեցեցին ըլլթնուատ ծ Զուեաց յանունն Օճուսսոյս արարեալ են լերկ ինչն Ulysses, և նայն ՚ի νύτος՝ եղեալ է առ Տաճիկս Իօսոս. և որպէս ՚ի մեզ αναβελγη եղեալ է աղարդոն, և սաֆֆիւ երբայական և σαπφειρος յոյն եղեալ է շափիկայ կամ շափիկայ, Էսթրոսոյ՝ Հափիսիմէ կամ Հոփիսիմէ. և որպէս Ֆիւրոս, Փարսի՝ ՚ի մեզ եղեալ է Պարսք, և որպէս բաղդեայ՝ եղեալ է ևս քաւգեայ: Եւ ոչ որ ասէ աստի, թէ ծ ինչն իցէ, յ և թ լ կամ զ, Եսթ՝ հ, օ՝ փս, յ՝ մ՝, Ք՝ պ, և թէ լ լ կամ զ՝ փոխիցի ըստ օրինի ՚ի և կամ վ: Եւ առանց ձեքական նմանութիւն և ասմիական աղբային հնչումն համարելոյ զայստիկ անհնար է այլ բանաւոր լուծումն տալ: Չի ահա նոյն Տափբերդ անուն առս որպէս ըստ գրագէտ նախնեացն օրինի դարձեալ է ՚ի Սափիւրս ՚ի Գործս Ապաբելոց. (գլ. Է): Արդ այսպիսիքս ընկալեալք գամ մի յազգին՝ ՚ի սովորութիւն եղեալ մտաշեալ են այնուհետև. և յայնս ահա պահեալ են զրիւք զգատ առանց փշիկ. զի հաւանաբար թիւրս և թարգմանիչքն իսկ այնպէս գրեցին զայնս, որպէս սաղմոս, Էկեղեցի, Պաւղոս: Եւ այսոցիկ, իբրև ասմիական սովորութեամբ աղբային եղելոց, ոչինչ հակառակիմք թէ որ կամիցի պահել զհնչումն զատ: Իսկ զայլն առ հասարակ, թէ զինն և թէ ինչն գրեալս, որ փշիկ ունիցին ՚ի վերայ, յարոյ է և Գազար, և Եղէքսանդրոս, որ յօրինակս ինչ աստուածաշնչին գրեալ կայ և Լազար, և Լազարոս, և Եղէքսանն միտ ինչնիւ է, զայն ամենայն լերկ ինչնիւ արտաբերելիս համարիմք ըստ ցոյս վոյր հաւաստաբանութեանս:

Իսկ ընդէր ազգն ոչ ուրեք ստէ Լազար, Լուկաս, Բարսեւ, և այլն : Պատասխանեմք, թէ ահա Առտեալի Հայք ասին ոչ միայն Լազար, այլ և Լւքաբ, որ է Ղուկաս : Իսկ թէ այդ առ ոչինչ գրի և ոչ ազգային հնչումն, ահա յընտիր գրչագրի մեկնութեան խորանն համարարցառի աւետարանայն կայ գրեալ և Լուկաս . և դարձեալ անդ 'ի միլին գրեալ ' Ղուկաս, և 'ի լուսանցն նշանակեալ կայ Լ : Եւ 'ի հակառակէն հարցանեմք և մեք փոխարէն . Իսկ ընդէր բնաւ չասէ ուրեք ազգն աղէզութիա, զոր, Բասիլիոս, Ալէքսան, Փիղիպպոս . և 'ի սոսա և յայն անժիւս միշտ լին զրէ ցոյժմ և լին հնչէ : Եթէ զատ էր հնչումն զինին, պարտ էր պահէ և 'ի սոսա . յորս մանաւանդ այլէլուկաս մեծ հաւանութիւն է՝ վասն յաճախ 'ի բերան ազգին լինելոյ հռչակաւ 'ի շարականս և յերգս եկեղեցոյ : Որչափ Ղուկաս, Ղազար, Բարսեւ գրութիւնն և հնչումն՝ հակառակ ինչ մեզ ցուցանէ, նոյնչափ և գրութիւնքն և հնչումքն պէլուկաս, լոր, Բասիլիոս, Ալէքսան, Պաղիւս, Փիլիպպոս՝ հակառակ միւս կարծեացն : Որ և դարձեալ աստանոր չգիտեալ որպէս կարէ ստել, թէ բնաւ չերևի յանուան լերկ լին հնչեալ յազգէն : Չի եթէ ըստ նորա և մենայն լին մեր լերկ և 'ի բերանս հայաստանեայց, յորժամ սոքա հնչեն զլատինն, զամբարն, զԲասիլիոսն, և այլն, որով լինիւ հնչիցեն . ոչ ապաքէն ըստ նորա իսկ լերկ լինիւ պարտին հնչել :

Այլ լերկ թէ թաւ հնչիցէ այժմ ազգն, ընդ այն ոչ հակառակիմք . կիտով չափ և թերևս մեծ կէս երբայեցի և յոյն և լատին անուանոյ լինի և 'ի բերան ազգին . զորս և սողէի՝ եթէ ներքեր տեղիս : Իսկ զորս 'ի գիրս զատ ընթեանու ազգն, ասմ թէ խոր պիտուութեան ժամանակացն արգասիք են թերևս . զի զ տեսեալ և չիմացեալ զգորութիւն փշկին, զատ ընթերցեալ են և այնպէս ցայսօր աւանդեալ 'ի գիր և 'ի բան : Ապա թէ ոչ, ընդէր էր Արիստակեայ և Երզնկացոյն ազապակելն և զգուշացուցանել . յայտ է թէ ընդհատեալ էր ուղիւ աւանդութիւնն : Եւ դարձեալ պնդիմք արդարապէս, թէ այդպիսի ծայր և ծեփ ռամկաբանութիւնք չուին կանոն լինել մեզ օրինաւոր տառագրաձուութեան և հնչման :

Արդ երիտ էին առաջի կայ մեզ այժմ : Կամ զամենայն փշիկ ունող զ և չ՝ զատ հնչել ըստ հակառակ կարծեացն, և կամ լերկ լին ըստ մերում ցայս վայր ցուցեալ վարդապետութեանս : Մէք ոչինչ հաստատեմք . թէ պէտ և ինքնին յայտնի է յասացելոցս՝ թէ զինչ արժան է հաստատել . այլ թող ազգին յընտիր լիցի՝ յետ քաջ խելամուտ լինելոյ 'ի նախնեաց անտի և այսր կարգեալ վարդապետութեանն և մերոյ ցուցմանցս և լուծմանց : Բայց ամենին չհաւանիմք ընդ այժմու անտեղի և անբանաւոր սովորութիւնն, զի զոմանս զատ հնչեմք, զոմանս լին . նա և 'ի նմին բառի՝ զմի յոյն կամ լատին լին առնեմք զատ, և զմիւսն՝ լին . երբեմն և 'ի մի և նոյն անուան՝ մերթ զատ, մերթ լին, կամ աստ զատ, անդ լին . զոր օրինակ 'ի մառախուղ, մառախլապատ . Ալէքսանդր, Ալէքսան . Եղիշէ . Բառղ, Բասիլիոս, Բէլ, և ապա դարձեալ Բէեղղբուղ կամ Բեղղբուղ, և այլն . չգիտեմք որով իրաւամբ կամ պատաճառաւ : Եւ յընթեանու ինչ էլի էլի լամս սաբարթանի, և զինի բերել թէ զՆղիս կարդայ, զինչ նմանութիւն մնայ կամ երևի ընդ ձայնն էլի և ընդ Եղիս : Եթէ ասիցէ որ, զի այնպէս քաղցրանայ հայ սկանջաց . ասեմք՝ թէ ցնորք է և այն քաղցրութիւն, և ոչ այլ ինչ՝ բայց սովորութեան բնութիւն . որ եթէ 'ի լին սովորիցին ականջք, անհնար լիցի նոցա այնուհետեւ քաղցրանալ 'ի զատ . զի և չմարթի իսկ բնաւ թէ 'ի կիրթ և 'ի փափուկ լսելիս զատ քաղցրագոյն ազգիցի քան զլին :

Եւս առաւել չհաւանիմք ընդ սովորութիւն ոմանց, որ այժմ իսկ 'ի թարգմանելն զյոյն և զլատին անուանս՝ է զոր զատ առնեն և է զոր լին, ըստ քիմս ամենին առանց իրիք բանաւոր պատաճառի . զի ոչ մի ինչ իրաւացի կամ օրինաւոր փաստ բանական չնմարեմք մեք 'ի սեղեօն :

Եթէ որ ասոյն է, նովն իրաւամբք է այդ այլալուծիւն, որով զՅ Գու-
նաց մերթ առնեմք բ և մերթ վ, զԳ գ և զ, զԽ ք և իս ուրեք և շ, զՄ ս և շ,
զՊ է, և և ի, այնպիսոյն զնոհայն օրինայն նոսի յուշ առնեմք զտաւանն,
Թէ Օրինակ ոչ է փաստ: Երկրորդ, ամենայն ունկան յայնի է նմանութիւն
ձայնիցք բ և վ, գ և զ, ք և իս, է և և, և յոյժ մերձաւոր գործարանաւ բե-
րանոյ կամ հարկայի ելուզեալ, և ոչ ասպարիսաւ հեռի՝ որպէս զառն և
լինին: Եւ կարի սակաւ է, և գրեթէ իբրև ոչինչ, երկրորդադաս տառիցք
ընդ առաջնոյն փոխանակութիւն. բայց ՚ի եչէն, զոր ՚ի մեջ կամ ՚ի սկիզբն
բառից յատկութիւն լեզուիս բերէ, սղելով է ին: Իսկ շ փոխանակ սէի,
որպէս ուրեք և քէի, գրեթէ առ հասարակ կամ յերբայեցի և յասորի
բնիկ հնչմանց առեալ է, զոր չունելով Գունին՝ հարկի ս գնել կամ Թէ ու-
րեք * և կամ է վրիպակ արտաբերութիւն արեւելական, առ մեծի ընդդո-
ւթեան տառիցք. որպէս Շիկա կամ շուսու. մինչև Բարսղի լինել Բարշղ
ուս Փարսկեցւոյն: Այլ ոչ Թէ այնու օրէն իցէ անել անխախտ Շամուշ, Շա-
լամինա, Պալասոշ, Գիսնիչոշ, Հեբակիչէ: Իսկ յարպաչ ՚ի առաի Գունայն՝
ցայսոր վինին լեզուագէտք, և չև է ինգիրն լուծեալ, Թէ զինչ իցէ բուն
ձայն գրոյցք, է Թէ ի: Կտինական կարգումն գրոյցք ՚ի Սիննիզեայ էր
յայտնապէս փոխանակ երկուց քից, այսինքն սուղ է ից. իսկ այսոր աղչն
ի հնչէ և ՚ի աամիկ խոսա. Թէպէտ և ցայսոր ՚ի փոխփոխունն ինչ անուանց և
բայից՝ յայտնապէս կրկին ք ՚ի ղ փոխիցի: Միժէ չիցէ հնար, նա մանաւանդ
հարկ իսկ անհրաժեշտ, որպէս յամենայն լեզուս, Թէ յաղգին կրկին հնչ-
չումն լեալ իցէ ՚ի հնումն ըստ այլ և այլ դաւաւաց. կամ Թէ ժամանակաւ
փոխեալ իցէ ձայնն ՚ի բերանս աամիկն: Աւստի և ոչ միշտ ամենայն անգիր և
ձայնաւոր աւանդք լեզուաց անյերկուսանալի են գիտանոց. և առաւել յարգին
և քննին դրաւոր աւանդքն, որ զձայնից խանդարմունս և զվրիպակս՝ յայտ
նաբարբառ գրովքն խօսեալ՝ յանգիմանն, ուղղեն և զգուշացուցանեն.
որպէս տեսաք ՚ի վերջ զի արարին, և առնեն և արասցեն, երեքն ակնան-
ւոր բերականքն մեր հինք, զորս ոչ որ իմաստուն՝ աղէտս քան զինքն հա-
մարձակեացի առգնել ՚ի հայ լեզուի. զի այդ իսկ է՝ զորհամարհանս ՚ի փի-
լիսոփայական հաւատարմ համարել: Ոչ սուղքն ՚ի գմին պատճառ է է,
զի իրաւացի երկայալութեամբք անգիտանամք այսոր զհաւատարմ հին հնչումն
յ, է, աւ, եւ, իւ տառիցս, և զիտինականացն շ, ց, տ, ս կամ յ, աւ, օւ:
Արդ գալով ՚ի ղ, վասն նախասացեալ պատճառից է, զի զոր Յիստուս ա-
ռեմք՝ զնոյն և Ետուս Կաւեայ ստեմք վասն զանազանեցոյ. հոռոյեցին զեր-
կոսին ևս Կեզուս սակ: Եւ նոյն գիր յանհամար տեղիս փոխի և ՚ի ա առ-
յոյնս իսկ և առ չափինս. որպէս և ՚ի մեզ կայ փոխեալ երբեմն ՚ի ա, զի և
բայ է ին յայտնի է մօտութիւն ՚ի ա:

Այդոցիկ պատճառք բանաւորք ահա այդ են բացերն: Իսկ արդ ո՞ր ի-
ցեն նոյնպիսի օրինաւոր յայտնի իրաւունք ՚ի զ և լ յամենեկն օտարաձայն
տառան: Բնորումայն է երազել, Թէ լինն այլոյ ազգաց իմա երբայեցոց,
Գունաց և Լատինաց՝ զըրոց է բան մեր), յայտ կամ յայն գիրս վանկի գը-
տեալ՝ ըստ այնմ մերթ զատ լինի ՚ի մեզ, մերթ լին: Զի յամենայն գիրս
վանկի կայ իմանակութիւնդ. այդ, և ՚ի մի և նոյն իսկ անուանս. բաւական
է բանալ զբառգիրս: Զի որով իրաւամբք ստիցի և գրիցի ՚ի հնումն և ՚ի
նորումն, օրինակ իմն, Կեքեղ կամ Կեգեղ և Իարայել, Բարսեղ և Բեթէլ,
Վեբեղ և Բարել, Հեղի և Էլիէլի, Հեղինէ և Վոսնէլիս, Մեքքոյ՝ Մեք-
բետորոս և Եղլիս՝ Բեղիեգոլի, Գաղղիս և Գաղղիս՝ Լիս, Թեաղիս և Խալ-
իսայիս: Զիսն՝ Եղիազար և Եղեպոնտոս՝ Փիլիպպոս, Գաղատիս և Ելա-
մանք, Դեւի և Լեւիաթան, Դեւոնդ և Լեւոն, Հեբակղէս և Հեբակի, Ա-
կիւզաս և Պալաս, Եպորն և Բարելն, Պրատոն՝ Պրուտոն և Պրուտորքոս՝
Պլինիոս, Լպեղէս և Եբիղէս, մանաւանդ Թէ նոյնն իսկ Կալեղէս, (որ-
պէս ՚ի Թղթ. Հա. Ժ՛ 10). Եղեքանդր և Եղեքան, Եղեքարան, Եղեքարան, Եղեք-
արս, որ նոյն անուանք են և ձայնք ՚ի ἀλέξω կամ ἀλέξω բայէն և ոչ այլ

և այլ, որպէս կարծի թերևս անհմտից, դամբար և լապտեր, պղակունդ և պլակինդի, և այլն, զի չկառնում ընդօրինակել զբառգիրս :

Եթէ որ ամիցէ թէ լծերևս ընդ առաս ինչ լինէ իցէ և ընդ այլ նուրբ դաս, ըստ մեզ ոչ կարէ կալ և այդ կարծիքսմի՝ զի աւարդիկ որպէս 'ի վեր և 'ի վայր տեսանի' ընդ ամենայն առաս կայ խառնակութիւնէր այդ, և 'ի վկայութիւն օրինակք անթիւ • երկրորդ՝ զի դարձեալ զլինան նախնեաց ըստ ասնէ, թէ և նուրբ, բայց յայտնապէս ընդդէմ վարդապետութեան նախնեաց • և երրորդ զի ընդունի և սա զնուրբ իմն ըստ 'ի լեզուս, զոր ոչ որ գիտէ մինչև ցոյսոր և ոչ որ հնչէ կամ հնչեալ ինչ է բնաւ :

Եւ որ առաւել մեծն է և սրտի ճգնել զհակառակ կողմն, ոչ միայն այն է՝ զի զմեր իսկ կամ մեր կարծեցեալ անուանս գրեալիքք իսուն գրեն զտախ և լինիւ, որպէս Սղուէ, սղուէիք և սղուէիք, Բաղասովիտ և Բաղասովիտ, բաղասական և բաղասական, և այլն • այլ այն է մանաւանդ, զի զՏայիկականն Մաղխազ, Մաղամաս կամ Մաղամաստ, և զպարթեակականն մեր Վաղարշակերս կամ Վաղարշերս՝ 'ի բազում ժամանակաց և այսր նոյն իսկ ազգն մեր 'ի հասարակաց իսոս ասէ Մալխազ : Մալամաս կամ Մալմաստ, Ալաշկերս : Թող արդ հակառակ կարծիքն մեզ 'ի դէմս բերուէ զդատաւ անուանս մեր՝ լինիւ յեղեալ 'ի յոյն և յայլս, յորոց են և անուանիք այդքիկ • և մեք ընդ առաջ հանցուք նմա յաւիտեան զտակալն աստղեանն Մալխազ՝ հանդերձ երկու համհարգօքն Ալաշկերս և Մալմաստ :

Թերևս որ յայլ արևելեան լեզուս, որպէս 'ի սրտիկ յարաբացի և 'ի թուրք, օրինօք կարելի ինչ համարեցի զփոխանակութիւն զասի ընդ լինի • սակայն յարբայանիտս ոտանի կոտանդինական քաղաքին հարցեալ զքալահամուս դպիրս երեցունց բարբառոցդ, վկայեցին միտքան թէ չունի տեղի այդպիսի փոխանակութիւն ըստ օրինաց լեզուի • իսկ զիպուածական փոփոխութիւն ինչ, որպէս 'ի մեզ և յայլ լեզուս թերևս երևեալ, ջնարթէ լինի և ոչ համարել յօրէնս լեզուի :

Եւ գիտելի է, զի անուանք երբայականք՝ յոյնք և հատմայեցիք՝ յաճախ սովորեալքն 'ի բերան ազգիս, 'ի միջին դարուց և այսր, գրեթէ առ հասարակ լինիւ գրին և ասին, բաց 'ի սակառուց ոմանց • և թէ և հաւասար ևս իցեն՝ կէս աստի և կէս անտի՝ հաւասար լինի և զօրութիւն ցուցմանցն : Եւ զինչ աւելի ցուցանէ յայնժամ ձայնական աւանդն 'ի ինդիրս յայս, կամիկ գիտել : Զի զզ անտեալսն 'ի գիրս՝ եթէ որ ըստ ընթեանու, այլ որ անդուստ զին կամ որ նոյն է լին ընթեանու, և երկրեան հաւասար կամ ոչինչ ցուցանեն, առանց գրաւոր ինչ աւանդից՝ յոր յենուցուն, քանզի այն իսկ է ինդիր : Բայց ահա գրաւոր աւանգապահ Արխատակէս յայտնի ցուցանէ մեզ, թէ յայտմ՝ օրինակ մեզ լինելոց է հնչուան ազգին 'ի ծանօթ անուանան մտացեալ և հնչեալ հրատարակաւ, և զայն տայ օրինակ առ իմանում զհնչուան զինիսն 'ի մեզ և յայնմ՝ ասելով • “ Գլուխն զտախ է, և չէ դաս, և ոչ լին • այլ զին է սա, որ 'ի դատմտցի անուանք և 'ի յեղի էղի և 'ի դամա ապարթեանի և յայնդուխայս և 'ի Կաթանայեղս և յարայեղս, և որ այլ սոցին նման, ուղղակի և նուրբ բերէ : Զի որք որպէս զդաս զայն խօսեցնեն, այն աւեր է և շարժազի • և որք որպէս զլին խօսեցնեն, այն թանձր է և անյարմար : Իսկ այս զին է՝ որպէս և նուրբ քան զլին, որպէս զօրինակից ցուցի • և ոչ զատին սէս՝ որ ամենին անկերպ է և անհեթեթ : Եւ արդ՝ ընդէր ասէ որո՞ւ և նորո՞ւ ասն զլին, և չասէ ասն զլին : Ո՞չ սուպրէն՝ եթէ չէր ձայնն լինի, այլ նուրբ դատի, սրտս էր ասել որո՞ւ և նորո՞ւ ասն զլին, և զօրինակն 'ի դաս հնչեալ անուանայ սուլ • զոր ընդ հակառակն բացէ 'ի բաց հեռացուցանէ անեւին անկերպ և անհեթեթ ասելով, իսկ զլին ասէ : միայն ասէ : Եւ դարձեալ յասելու թէ “ Զոր մեք զատով Գուկաս, Գաղար ասիմք, նորս՝ (Յոյնք և Լատինք և եբրայեցիք)՝ Գուկաս, Գաղար : Եւ յամ յայտնաբարբառ վկայութեան վասն ձայնի զլինիսն՝ ազէ զնորդ լինիցի հակառակել և ոտիտ ամբառ

նույն, ուր և ազգային սովորութիւնն երաշխաւոր մտեալ կայ անդ ստիպէ ընդունել զհետեանսս, թէ իսկ արդ զօրինակ տուեալ բառն ազգն ցայսօր լինն հնչէ, լատինացի, էլիէլի, անէլուիա, Իսրայէլ, և Յոյնք և Վասինք և երբայցեք Վաղար, Վուկաս ասէին և ասեն, ապա ձայն դիւնին էր լինն և այն նուրբ և բատ այսմ հնչելն և այլ դիւնի գրեալքն. զի սասց իսկ և որ ուն սոյն նմանս : Եւ այս է ահա ձայնաւոր միանգամայն և գրաւոր աւանդ, որում այլ չիք ումէք հակառակել յուղղատեսաց : Եւ այս Վրիստակէս է գրեթէ փամանակակից Շնորհաւոյն որ գիտէր թէ սա (քերթողական աղափութեամբ թէ բատ ուսմիկն) ինքեան գիտէր, գիտէր ասեմ թէ սա Շնորհաւոյն զի եղեալ է ՚ի տաղան ՚ի տեղի զտաի, գիտէր և զչեքոսի և զՎերաբն զեքոսի, զոր այժմ ընդ հուպ տեսցուք :

Մարթ էր թերևս ումէք ՚ի կարծիս անկանել վասն խառն գրութեան միջին դարուց, թէ գուցէ ընդ նուրբ և սուր ձայնաւորս եղեալ իցեն զլինն, նիտաեալ զի ընդ նոսա գրեթէ ինքնին նուրբ հնչի տաադ, և չիք վտանգ թաւանալու : Իսկ ընդ լայն և քաջահնչող ձայնաւորս, որովհետև յոյժ ըզգայն լինի թամբութիւն լինին, պահեալ իցեն զբուն նշանագիրն հնոց զդիւն, ազգ առնել թէ բարակ լինն կամ որ նոյն է՝ դիւն կարգալի է : Որպէս և յաւուրս մեր հնարեցան առնել ոմանք ՚ի տաճիկ բարբառ, ընդ լայնարար ձայնաւորսն մեր միայն դնել փշիկ կամ կէտ ՚ի լինն մեր՝ նշան լերկութեան : Բայց և ոչ այսմ կարծեսց գտանելիք ինչ հաստատութիւն ՚ի գրութիւնն նոցա, որպէս և ՚ի վերոյգրեալ օրինակ մեր տեսանի :

Վասն որոյ՝ այսր ամենայնի հետեութիւն այս ևեթ մնայ չհամոզելոցն ցայս վայր. կամ զամենեսեան զատ հնչէլ, կամ զամենեսեան լինն, մի յերկուց այսի ընտրելի է ուղղախոհաց. չիք մեջ բանաւոր պատճառք և ցուցիւք հաստատեալ մինչև ցորս ցայս, մինչև ՚ի մեռելոց յարիցեն Սահակ, Մեսրոպ և Եղիշիկ : Եւ թող ապա տեսցեն ամենայն իմաստուն և անպաշար մտք և ականջք, թէ զինչ առնիցեն և յո տարցին զբանն Արիստակէայ և այլոցն, և թէ այնուհետև որ առաւել խորթ լսիցի յազգիկն և այլանդակ. ասեն փիլիսոսփայ, պաղատն արբունի, աղէգուիա, Էղիշիկ, Գաղիղիա, Մեղքիսեղեկ, Մեքայէղ, Բարիղոն, Աղամանք, Պաղպաս, Հեղղէն, Ղաթին, Աբիղղէս, Խտղիա, Պղնիս, Մեղգոն, թէ ասելն Մաղալայէլ, Երուսալէմ, Երիա, Գալիա, Մեղքոլ, Լէւի, Լազար, Ելինն, Ապէէս, Ապոլոն, Ակիւլաս, Ալէքսանդր, Պլատոն, Պլուտոն, Պաւլոս, Նիլոս : Որք միանգամ յազգիկն դեղերեալքն իցեն, գիտեն թէ որպէս գիտունք մեր և իմաստունք, նա և ուսմիկն ևս, ստական մերժին ՚ի խաղաղութր զատիցդ, և ծաղր արարեալ մեզագրեն ազիտական սովորութեանն իբրև օտար ինչ և խժական իրաց, անիւրդ է և անհէլէլ գուցեն ընդ Արիստակէայ, ասէր է և շողօղչ. և պատշաճագոյն ընտրեն զլիննդ՝ առանց յերկուանալու : Եւ այդ իսկ պատճառ, զի և անհաւան զտաւ պաշտից անգամ անհնար է այժմ զտաիւ փոխել ՚ի մեղ զնոր անուան և ասել Ղաթիստէն, Ղալպաս, Վողաէր, Դղիղ, Ղալանդ, Դէոպողչ, Աղի փաշայ, Աբգուղզահ, Սիւղէյման, Սէղիմ մողա, Ղուսա, Ղիլ, Տուզոն, Ղախարգիա, Միլան, Բողոնիա, և այլն : Իսկ արդ զնարդ. ոչ և սոքա նոյն լինն տաք են. ոչ սա նոյն ազգ է՝ որ ինչ յաւուրս Մեքայուպայ. առա զնարդ յայժամ անդապեալ ազգ մի ողջոյն հանգերձ գիտանկանքն չեմանայր զտարութիւն զտաիս ՚ի լինն, և Մեքայուպ կարէ կըշուէ զղաղա խափարաձայն հանգէպ լամէղին և լամիտային լիննին այլոց ազգաց. և որպէս չիցէ այդ պտուղ ծեքածայն ուսմիկ հնչման և յետամուտ սովորութիւն ազիտութեան գարուց անգպտութեան : Արգարև պատշաճել պատշաճեցոյց Մեսրոպ նուրբ լիննին այլոց, ոչ զղաղ և ոչ զլինն մեր թմանք, այլ զլինն կամ լինն նուրբ և այն է առանկի ընդ նայն գասեալն ՚ի հին Քերականին, որպէս ՚ի սկզբան ասացաք :

Եւ զնարդ, յետ այսչափ հաւանութեանց, և մանաւանդ լեւոյն զլե-

888

ըլլալու յայտնի բացատրութիւն Արիստակէս, չիցէ աւելարանութիւն
 սակ' թէ այն զիւն նուրբ զատ է, և կարէր կռիւլ յոյն լամբտային: Չի
 յոյն լամբտայն, որպէս և լամբթն և էլն հառմայեցի՝ ոչ երբէք նուրբ զատ
 հնչեալ են կամ շնչին. և որպէս ասացանք՝ որչափ և նրբակց զատն մեր,
 չմարթէ լին լինել յաւիտեան: Բնող զայդ, վաթսուն ամբ են՝ զի զայ-
 կազն եմ, և ոչ ուրեք երբէք յումեք լուեալ կրկին հնչումն զատի, մի
 թանձր և մի նուրբ. իսկ զլին լերկ լուեալ է և իմ և այլոց: Որ եթէ
 գոյր իսկ գէթ 'ի հնումն նուրբ զատ, Մեսրոպ յայնժամ զայն հանդէպ
 յին պարտ էր կռել, որպէս և զայլ տառս մեր ըստ կարի զմանան ջա-
 նացեալ. և զատն մեր մնայր յատուկ տառ աղջային և արեւլային, զոր
 չունի Զոյնն, որպէս և զայլ բազում տառս մեր: Եւ ո՞վ ասէ, թէ զամ-
 նայն տառս մեր պատշաճեցոյց Մեսրոպ հէլլենականայն. ապէ որո՞ց գրոյ
 հանդէպ եղեալ իցէ զտառքս ը, ժ, ծ, ճ, ճ', չ, ջ, ց, առ 'ի թարգմանել
 զչատուկ հէլլենականն 'ի մերս. որ ոք տեսեալ իցէ զգիր ձեռացն Մես-
 րոպոյ՝ պատմեցէ մեզ: Այլ թերևս ուրեք ինչ երեկայի 'ի լեզուս, զոր
 չունի լով Զունին՝ յիւր կարելն փոխեալ իցէ զմերն կամ զայլ արեւելայ-
 գոր օրինակ ծ փոխեալ 'ի չ, 'ի այծ, ա՛չ, և այն, որ այլ ինդիր է,
 և չէ տեղոյս: Բայց ստիպիմք երկրորդէլ և երեքինէլ դարձեալ, թէ այլ
 է յայտնի նմանութիւն և լծորգութիւն տառից աղջաց ընդ իրեարս, որ և
 լինի նոցա 'ի սովորական օրէնս թարգմանութեան, և այլ պատշահական և
 վերապահ ձեռածուռ և սովորական հնչման՝ և այլով ևս անխմանալ օր-
 նակեք 'ի սկզբան լեզուաց եղեալ փոխանակութիւնք տառից, և կարի իսկ
 օտարասեռից, որ յամենայն լեզուս երկին, որպէս 'ի վերջ յիշեցաք սակա-
 լուք. զոր և յիրաւի կոչեմք անհասից ինդիրս ընդ խմաստնոց, և յոչ
 դարմանամք՝ եթէ ուրուք իւրեք այնմ հասու գտանիցի: Արդ եթէ ոք թո՞-
 զեալ զբանաստորն և զօրինակորն տառադարձութիւն՝ զտարօրէնս զայն-
 սիկ փոխանակութիւնս և զնստորմունս ինքեան իրաւունս տառադարձու-
 թեան գրեացէ, իբրև անխոր ինչ՝ որով որ կամցի ոք կարող իցէ վարել,
 այնպիսին հարկի զամենայն անձունի անտեղութիւնս յանձն առնուլ էր.
 Թալ, մինչև զոր վայր՝ Տեառն գիտել:

Այն ամենայն հաւանողական ցոյցք հակառակ կողման, որով զհնարաւ-
 րութիւն փոխանակութեան զատի ընդ լինի կամին հաստատել, ոչ այլ ինչ
 ցուցանեն ըստ մեզ, բայց եթէ զի մարթելի էր երբեմն խառնակութիւն
 տառիցդ 'ի բերան սովակին, որ և յայլ ևս օտարտափ տառս երկի՝ զոր և մեք
 չօրանամք. այլ ոչ և թէ զօրինակոր ինչ լծորգատառութիւն յայտ առնեն՝
 առ 'ի փոխելոյ անխոր և անպատշառ ըստ քիմն զայս ինչ լինս այլազգայն
 'ի զատ, և զայն ինչ 'ի լինս: Արու՞մ եթէ գարձեալ քաղցրութիւն ականջաց
 ստիցի պատճառք, մեք չտեսանեմք ինչ իրաւունս զայդր զանազանութեան,
 և չգիտեմք ո՞ր ուրեք երբէք յոր գլուխ և յոր ականջս՝ զատ քաղցր քան
 զլին մարթիցէ հնչել, և զխմրդ մի ունկն այնմ ընտրող լինիցի. և մի՞թէ
 մին բուր աղբն իցէ:

Վասն որոց ըստ մանր քննելով յամենայն ընտիր հին գրութիւնս,
 թէ որ բառք և անուանք իցեն՝ որ զատիւ գրեալք և չունիցին փշիկ, որպէս
 սարմոս, եկեղեցի, թերևս և անուանք ոմանք, զնոսս միայն պահելի է զա-
 տիւ՝ որոց ակորժենն. այնմ կարծեաց հաւանեալ թէ, որպէս ասացաք,
 այդպիսի անուանք ոմանք յառաջ քան զգիրս մերոյ գարութեանցս 'ի սոմ՝
 կական թիր լուելութենէ և հնչմանէ տեղի գտեալ են յայցն: Բայց և
 հաւանեացին գոքս, թէ յայտպիսի անյայտ պատճառայ, և հաւանարար՝ 'ի
 սովակ ականջաց և բերանոց սովորեալ ձայնք ոմանք, ըստ որում կանխ-
 ցաք ասացաք, չունին յօրէնս լինել մեզ՝ ոչ նոյնպէս հնչելոյ և զայսն, և
 ոչ այնպէս այժմ տառադարձելոյ:

Մի յայնչանէ է և զոր երկրորդ առարկուածն ասացաք, բառն զևտայի,
 որ յ նախգիր առեալ գտանի, յիւլատայիս, յիւլատայոց: Զորմէ ոք թէ

րևս կրկնակ տառ համառոտիցն զզ իբրև զս, որ նոյնպէս առնու յ, յաւմիկ. որ յայլ տառս, և մանաւորապէս 'ի լին, ոչ ուրեք երևի: — Եւ սակայն ոչ միայն ա գտանի առեալ յ, այլ և ը որ չէ բնաւ կրկնակ այլ պարզն ապի, որպէս յիսխաբ: Ապա ոչ վասն կրկնակութեանն է այդ, այլ վասն ըմբի ասեւոյն երբեմն ըրևաացի. որ քանզի ըստ նախասացելոցդ մտեալ էր յազգին զտտիւ հնչումն բառիդ, այնուհետև ըստ նմանութեան հայ բառիցն, որպէս զերծ, զորդ, զորի, զեակ, որք ըմբի ասին և յ առնուն, ոչ վասն կրկնակութեան զատին, այլ վասն փոխեալ և անյայտ ձայնաւորին, սոցին նմանութեամբ ասացեալ է ուրեք յըւստացիս, յըւստացաց: Եւ հին Քերականն ոչ ուրեք կրկնակ համարի զլատ, այլ միջակ, և զի, լ լերի և նայ: Թերևս և յ նախդիր՝ երբեմն քերթողական ազատութեամբ կամ դաւառական խօսիւք յը ևս ասեր, իբրև զզայ և զցոյ, զորք ասելին կամ գրելին երբեմն, և ցարդ ցը ասեմք: Թող զի, որպէս ասացաք, ուղիղ ընթերցումն յիսյ անյայտ է առ մեզ, թէ 'ի մէջ բառից, և թէ մանաւանդ 'ի սկիզբն:

Իսկ այլուր Ահարոն ըրեւտացին, ոչ հարկ առնէ այնպէս ընթեւնուլ, այլ ըստ օրինի փաղառութեան և կապոյ հեգի վանկից՝ ուր սովորաբար ձայնաւորք 'ի նախադաս բաղաձայնն յարին, և ամենայն բաղաձայն էրուղեալ 'ի բերանոյ ձայնաւոր ինչ զինի պահանջէ, և առ 'ի չգոյէ այլայլ ըմբի ինքնին սղաբար ընի լսելի. ըստ այսմ մարթի ևս և պարտ իսկ է թերևս ընթեւնուլ Ահարոն ըրեւտացին. յետ բաղաձայնի կամ 'ի մէջ երկուց բաղաձայնից յաճախեալ անխօր սովորութիւն առ երաժիշտս մեր, և դուն ուրեք յետ ձայնաւորին նախ քան զբաղաձայն. որպէս տէր ը Ահահան, 'ի կուսէն ը վերածէր, 'ի քէն հեղեալ ը միշտ կոչս, անարատ ը մօր, ումանրնա, ըզննա, և այլն: Իսկ զի ընդդէմ հակառակ կարծեացն և իւանն առնուցու երբեմն ըմբ, վկայ դայ բան շարակահինն: Աետմբ տմպոյ ըրոյսն անմեկնելի. այնու ևս առաւել զորասո, զի չէք ըստ սովորականին յառաջ քան զըմ այլ ձայնատու բաղաձայն՝ ընդ որում յարկցի: Եւ դարձեալ ընդ բաղաձայնի ևս կայ. փայլումսմբն ը թափանցիկ ը լուսոյն: Եւս և 'ի մէջ շիւրի և հոյի. Եւ ը հայր յամոյն: Եթէ վասն կրկնակութեան էր յի նախդիր առնուլ զատին, պարտ էր երևել և յայլ կրկնակ ասացեալ տառս մեր, 'ի ծ, ց, ճ, չ, շ, զ, իս. յորս ոչ ուրեք երևի, այլ միայն՝ որպէս ասացաք՝ 'ի ա, վասն ըս հնչելոյ ազգին: Իսկ երևեալքն 'ի շ, զ, ս, են վասն ընդ այլում բաղաձայնի լինելոյ սոցա. յշեմարանս, յգգեսա, յսկիզբն. որք նոյնպէս ըմբի ասին. իսկ առանձինն՝ ոչ ուրեք:

Իսկ զբանաստեղծից ոմանց արարուածն՝ և ոչ յըւստակի արժանի համարիմք, որ 'ի կարգի այբուբենիցս յայսպիսի զիննիւ հաւեալ բառից դնեն 'ի տեղի զատին: Զ 'ի նոքա ասեն և էրկիմք, էրկիր, էթէ, էրկիմ, նվազ, նըվատ, և այլն: Առ 'ի զայդ առնել շատ էր նոցա զատ ասեսնել զձնն: Աս մանաւանդ և յայդ իսազդ ևս զիտելի է, զի Շնորհալին 'ի կազմելն յսկիզբնա տառս տանց զանեղալ Սոլոմոն քառիւք տամբք առ մէն մի տառ, մի ևս թ դատ դնէ՝ և այն յունական շմբբաբաբայլ բառիւ և զինի երխ լինես, ւոբ, ւոբաբայն, ւերանց:

Որում 'ի վերայ բերմք և մեք ըստ մեզ, թէ ուրեմն զմբբաբայն ընթեւնու նոյր լամբարափայլ, և զՍոլոմոնն՝ Սոլոմոն: Քանզի և այլուր 'ի տեղի զատին այնպիսի զիննիւ գրեալ բառ վարէ՝ որ յայնմատէս լինէ է մինչև ցայժմ 'ի բերան ազգին առ հասարակ. որպէս, 'ի էղի դառնութեան, զէղի ետուն ինձ կերակուր, զէղոյ մեղաց քոց վիսիանակ. զեկավար ճարտար զօղեալս ամբ րացո. որ են լեղի և լուխալ. թէպէտ և հին Քերականք ակնարկեն 'ի բաց տանել զլէւշի 'ի զիննիւ գրելեաց, և սան իմանալ թմանձր լինել լինել. կամ թէ թերևս յաւեա և նուազ նուրք լինիւ ըստ այլ և այլ դաւառական հնչմանց, յորմէ և գրութեանն զանազանութիւն: Այսպէս 'ի կարգի զատ գրոյն վարելով զայդուսիկ Շնորհալին, թուի և զատ իսկ հնչել. բայց քան

զի գիտեմք անշուշտ թէ ղէզին լեզի է . և իրդեանն լողեալ, լուղեալ, լս-
ղեալ 'ի ծովու . ապա զինչ դասատասան մնայցէ մեզ առնել և զայլոց այն-
պիսի ղիւնի գրեալ բառից . զիւնիւ բառս մեր 'ի զան փոխել թէ և նուրբ
կարծեցեալ, և թէ զայլազգի լիւն լիւն պահել, առանց մտ դնելոյ և 'ի
փաստ համարելոյ զայդպիսի ակամայ բռնադատութիւնս . զոր օրինակ և ոչ
էրկինք, էրդ, նվազ, նվաստ ասեմք բնաւ կամ գրեմք, որպէս և ոչ Աւրհ-
նեմք զքեզ հայր անշուկիզն, Աւծեալ մերոյ հայրապետին, և այլն, թէ-
պէս և զոցա իսկ տեղին այբ պահանջէ և այբ իսկ եգեալ է ըստ հին գրու-
թեան :

Վասն որոյ այդ ամենայն բռնազբօսիկ հայթայթանք 'ի կողմ հակառակ
կարծեացն երեւալք, ոչինչ ցուցանեն, և ոչ կարեն ասնանել այնչափ հաս-
տատուն ընծայութեամբք և հաւանութեամբք կառուցեալ վարդապետու-
թեան մերում : Որ և, որպէս խոստացաքն և որպէս կարծեմք արդեամբք
կատարեցաւ, ոչ ևս 'ի լոկ կարծեաց համարի է այսուհետև, այլ հաւասար
ճշմարտութիւն, որչափ և որպէս ինչ մարթիցի յայսպիսիս հաւասարմա-
սանել ստուգաբան իմացուածիւ : Վասն որոյ և էր, կարծեմ, համարձա-
կելն սակ 'ի Տարբեն քերականութեան մերոյ, թէ անփշիկ գրելն զայս
տառ զ կամ լ, և մանաւանդ զստ հնչելն սխալ է և օտար 'ի նախնեացն
աւանդից :

Ոչ այդքիկ են դժուարաթարգմանելի ընդգիտագրութիւնք մերոյ վար-
դապետութեան, այլ այն ևէ թ, թէ նախնիքն մեր, որպէս երևի առաջին և
վեր 'ի վերոյ տեսութեամբ, ընդէր զլերի լիւնն մեր և զայլազգի անուանցն՝
դ նշանագրան բացատրելին, դնելով փշիկ 'ի զ և ղիւն անուանելով, և ոչ
մանաւանդ լիւն գրովն, որ առաւել ազգակից է լերի լիւնին և յարմար
գիտման իւրեանց, թաւութեամբն ևէթ զանազանեալ, որում և զարման
լինէր փշիկն : Որպէս ահա ապագայ գրիչք տեսին զայդ անյարմարութիւն,
և փոխելն զ ղ 'ի լ . ըստ այսմ և հին նախնիքն, որպէս լիւն հնչէին զտառդ,
պարտելին պահել և զն նշանագրիդ :

Արիստակէս Գրիշ այսմ պատճառս կարծէ տալ ասելով յետ վերոյ-
գրեալ բանիցն . “ Եւ զի զատդ լծորդ է լիւնիդ, հերիք համարեցան սուրբ
թարգմանիքն զատի զլիսով գծագրել, և ոչ մերով թանձր լիւնիւ . որպէս
է ղի է ղի, և ոչ էլի է լի . զի այս թանձր է և յախնթոր : Այլ և 'ի յոլովու-
թենէ գրոյ խոյս կամեցան տալ . վասն այնր ամին որիչ գիր չսահմանեցին,
որպէս և ոչ աւ մեծ 35 :

Բայց մեր առ այս առաջին պատասխանի այն է, զի եգեալ թէ նախնիք
դ գրեալ իցեն, որչափ ձև զ գրոյն ճգնէ զմեր կողմն, նոյնչափ և յետագայ
գրչացն լիւն՝ ձևովն և անուամբն ճգնէ զկողմ հակառակ կարծեացն : Զի և
մէք միշտ երկրորդեմք թէ, եթէ չէր լիւն՝ ընդէր փոխանակեցին զտառդ
ընդ ղին :

Բայց անկեղծ խոստովանութեամբ, այս գործ ապագայ գրչաց, որչափ
յարմար է մտաց և հնչման ազգին և վերոյգրեալ վարդապետութեան մե-
րոյ, այնչափ 'ի վարման սարակուսի արկանէ, թէ ընդէր ապա բուն հին
նախնիքն չարարին զայդ : Եգեալ դարձեալ, թէ նախնիքն ճշմարտիւ զ
գրեալ իցեն, մարթ է կարծել թէ 'ի բառս և յանուանս ինչ՝ աամիցար
ազգային եղեալ հնչմանն հետեւելով արարեալ իցեն զայդ, որպէս 'ի սաղ-
մոսն, յեկեղեցին : Իցէ թերևս միւս ևս պատճառ զիւ բացատրելոյ նախ-
նեաց զայթ լերի և նոյ լիւն օտարաց, այս ինքն ամենաուրբ զտալու, այն
զի բարակ զ կամ ղ Բունաց գրեթէ նոյնանայ ընդ ամենալերի լիւն կամ
որպէս գաղղիացիք այսօր անուանեն և հնչեն Լ mouillée . որ երկրքին տառ-
քրդ նոյնաձայն են այժմ 'ի բերանս Բունաց և Գաղղիացոց : Օրինակ իմն
'ի բառն Փաղի և failli, յորոց թէպէտ յունականն գրեալ ամենանուրբ զիւ,
և գաղղիականն ամենալերի լիւնիւ, երկրքին դան նոյնանան 'ի մի ձայն
Փայի 'ի բերանս երկոցունց ազգացդ : Թերևս, ասեմք, այսպիսի ինչ նոյ-

նու թիւն կամ նմանութիւն տեսեալ նախնեաց ընդ ամենանորը դաս և ընդ ամենաւերկ լամվառ Բռննայ, առաւել ընտրեցին ի իւ բացատրել զայն՝ քան լիւնիւ։ Երկուցեալք թերևս և ՚ի սովորական լատինժոր թամնարութենէ լիւնին մերոյ։ Սակայն և այդ ձայնն ոչ միայն զաս չէ կոկորդային, այլ և ամենաւերկ լիւն, և ՚ի տեղի սորա եղեալ։ Այդպիկ առ կարծիս՝ թէ նախ նեաց դաս եղեալ իցէ։

Բայց, որպէս առաւել հաւանեալս եմք, յիրացն բնութենէ և ՚ի նախնեացն բանից երևի անշուշտ, թէ ճին նախնիքն ոչ դաս գրեցին և փշիկ եգիլն ՚ի վերայ, այլ լիւն գրեցին, և փշիկն նշանակ լերկութեան՝ ՚ի վայր կոյս մտա ՚ի գլուխ լիւնին եղեալ էր անդ ՚ի հնուսն։ այսպէս Ա, որով նմանութիւն իմն բերէր զատի։ որոյ վասն իսկ իլիւն զնա անուանեցին յետինք, ՚ի ձևոյն և ՚ի ձայնէն բաղադրեալ անուն։ Այս առնթեր կէտ, չգիտեմ որպէս եղեալ, առ սակաւ սակաւ խառնեալ թուի ընդ գլուխ լիւնին, և այնու լիւնն զատի նմանեալ. ուստի և յետնոց, մնաւանդ ՚ի սղիտութեան գարս, չկարելով քաջ որոշել, դաս կարծեալ են, և կատարեալ դաս գրեալ որպէս զայլ աղբային զատով բառս մեր, այլ և յետ ժամանակաց տգիտաբար զատ հնչեալ։ Վասն որոյ ՚ի զգուշութիւն աղաղակեն մի ին նախնիք վասն իլիւնին, թէ թէպէտ գլուխն որդէ զարէ է, այլ ինքն ոչ է դաս։ որ եթէ ճշմարտիւ զատ գիրն էր, չմարթէին ասել թէ թէպէտ գլուխն որդէ զարէ է, ինչ լէ զար։ Եւ ասա այս գիր է որ ՚ի ճին Քերականին ընդ նայնն կայ թուեալ, որոյ և կրկինն սայ զթաւն և զերկիւնակն լիւն։

Այս ոչ է ասել, թէ ՚ի մեզ չկայր զատ գիր կամ հնչումն յայլ ազգային բառս մեր. զի աստի այդ ոչ ելանէ. այլ թէ իլիւնն ՚ի բառն և յանուանն յայնոսիկ չէր զատ. և միայն կէան առնթեր, թերևս և անապաւոր գրութիւնն յետնոց, սրտաճառս տուեալ են խառնելոյ զայն ընդ բուն դասն, և իլիւնն դաս լինելոյ ՚ի գիր և ՚ի ձայն։ Եւ ՚ի զգուշութիւն այդք վիւպական ձայնի, որ միանգամ յապագայ գրաց զատ գրեցին, հմուտքն և զգուշաւորք զիլիկն և գիլն ՚ի վերայ, ազգ աննել թէ չէ զատ։

Այսմ մեկնութեան գրեթէ յայնի վկայէ Երզնկային ասելովն անմիջապէս զինի վերայգրեալ բանիցն. «Քանզի հնարեալ զայս թարգմանչացն, զի որ յայլ ազգ լիւնով է անուն՝ ՚ի մերս զատով սահմանեցին վասն թաննարութեան լերկութեան (այս ինքն լիւնն մերոյ), գինելով կէտ առնթեր լիւնին՝ այսպէս Ա, եղև դաս. և դարձեալ զնոյն կէտ ՚ի վերայ գլխոյն գնեւ, եղև իլիւն. որպէս զի խոսեցուք զմերս, խոսեցուք և զնոցայն։ Վասն որոյ յոյժ հմուտութեան պէտք են յորտուութիւն սոցին՝ գրաց և ընթացայն։

Իսկ այք զինի գրիք բարձին ՚ի սպառ զոսնաուութիւնն զայն զգրոյն՝ գրելով լ փշիկ ՚ի վերայ նշանակ լերկութեանն. որպէս թէ ՚ի զգուշութիւն ճիտանելոյ ընդ գլխոյ լիւնին և զատ կարծելոյ, որպէս եղեալ էր զայնժամ առ անտղեական։ Եւ այս իսկ փոփոխութիւն ՚ի յետագայ գրաց մուծեալն, հաւաստէ զասացեալն մեր, թէ ՚ի բուն կարգմանէն նշանագիր տառիք չէր զատ, այլ լիւն՝ կէտ առնթեր ունելով նշան լերկութեան։ Եւ թէպէտ և նման իմն էր զատի, սակայն առաւել լիւն լինին՝ դեռ ևս ՚ի ժամանակին յայնի երևէր ևս և ՚ի ձևոյն։ Յոր յաւելեալ և իլիւն կամ լիւն անուն և լիւն հնչումն իմնիցն գրագլխաց, համարձակեցին զգրիչսն անշուշտ առանց ընդ բանս ինչ ամեւոյ լիւն գրել այնուհետև։ Ապա թէ ոչ, առանց այդք երկուց սրտաճառաց, զնորդ և որով իրուամբք էր այդ նոցա համարձակելի։

Այսչափ ինչ և եթ առ այժմ կարեմք սալ բանաւոր և հաւանական լուծումն այսր յետին դժուարին ինգրոյս։ Տուրք ժամանակայ թերևս ՚ի վեր բերելով զայլ և թարգմեալ ճին յիշատակարանն նախնեացն առանդից, համիցեն ՚ի լոյս և զայսր իրի ճշմարտութիւն և զհաւաստի լուծումն։

Վնիք բանիցս զայս գրովեմք խոհականութեան յուշարարութիւն, զի մեր

գիտաւորութիւն ոչ է աստէն և աստ հերձուած յարուցանել յազգիս, և ստիպել զի երգեսցեն յեկեղեցիս Սուրբ աստուծոց Տէրուն, կամ յաստեանս ընթեանուցուն Աւետարան ըստ Լուսնայ, և Լազարոս Բարեկամ Թէր Երեմի, և այլն: Մեք զհին աւանդ ինչ ճշմարտութեան՝ զնիրհեալն ՚ի խորս նախնեացն մատենից զարթուցաք և ՚ի ըլլստ հանաք առաջի բանիբուն գիտնոց միայն, և կարծեմ ըստ կարի անլուծանելի հաւանութեամբք հաւատսեցաք: Չաւելին քան զայն՝ ժամանակին թողումք, իւրով հաւանողական զօրութեամբն և ամենահար արուեստիւ և ճարտարութեամբ կատարել զթերին: Իսկ մեր առանձին հաւանութիւն մտաց և սովորութիւն՝ հարկ ինչ առնել և օրէնս լինել այլոց ոչ ունին:

